

ASUR TİCARET KOLONİLERİ ÇAĞINDA ASURLU TÛCCARLAR İLE ANADOLU HALKI ARASINDA İLİŞKİLER¹

Dr. Hatice Gl KÇKBEZCİ
Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
hgulq@yahoo.no

zet

M.. 1950-1730 yılları arasında Kuzey Mezopotamya bölgesinde yer alan Asurlu tüccarlar Orta Anadolu'ya ticaret yapmak için geliyorlardı. Bu ticaretin iyi işlemesi için, Asurlu tüccarlar Anadolu'da yerel beyliklerle antlaşmalar yaparak, bir ticaret ağının temellerini atmış oluyorlardı. Anadolu'da ticaret yapacak olan Asurlu tüccarlar, yerel toplumun iki grubuyla karşılaşmaktaydılar. Bunlardan birincisi yöneticinin ve onun memurlarının bulunduğu yerli saraylardı. Tüccarlar bu grup ile daha çok hukuksal ve finansal konularda iletişime gemekteydiler. Asurluların karşılaştıkları bir diğer yerli grup ise, halk tabakasıydı. Dönemin başlarında ayrı mahallelerde yaşayan ve yerli halkla fazla i ie olmayan Asurlular, zamanla yerli kadınlr ile evlilik yaparak ve yerliler ile ticari faaliyetleri arttırarak, yerel topluma daha fazla entegre olmuşlardı.

Anahtar Kelimeler: Orta Anadolu, Asurlu tüccarlar, yerli beylikler, yerli halk, ilişki.

CONTACTS BETWEEN ASSYRIAN MERCHANTS AND ANATOLIAN NATIVES IN THE ASSYRIAN TRADE COLONY PERIOD

Abstract

Between 1950-1730 B.C., the Assyrian merchants from Northern Mesopotamia came to Central Anatolia to trade. The merchants and the Anatolian rulers made treaties to conduct this exchange-system in the best way and a trade network was established. The merchants encountered two groups in the Anatolian society when they came to Anatolia. The first one was with the palace together with the governor and his officials. The merchants met this group both in juridical and financial matters. In the beginning of the Colony period, the Assyrian merchants lived in different quarter than the native people but after a while, their increasing interactions in different fields with the natives and especially their marriage with Anatolian women, allowed them to be more integrated to the local society.

Key Words: Central Anatolia, Assyrian merchants, local city-state, native people, contact.

¹ Bu alışma S.. Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatrlğu tarafından desteklenen (Proje no: 06103015) "M.. 2. Bin Yılın İlk eyreğinde (Assur Ticaret Kolonileri ağı'nda) Orta Anadolu'nun Sosyoekonomik Yapısı" (S.. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2010) isimli Doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

GİRİŞ

M.Ö. 1970-1730 yılları arasında Kuzey Mezopotamya'daki Asur Devleti'nin tüccarları, Orta Anadolu bölgesine kalay madeni ve lüks kumaşlar getirmektedirler. Bölgeye gelen Asurlu tüccarların, ticaret yapabilmeleri için, Anadolu'lu yetkililer ile antlaşma yapmaları gerekmektedir. Bu antlaşma esnasında her iki taraf da kendi haklarını koruyacak şartlar ve istekler öne sürmektedirler. Bu iletişim şekli, farklı alanlarda kendini göstermektedir. Örneğin kurumlar arasında yapılan diplomatik antlaşmalara eklenen maddeler daha çok hukuki, siyasi ve ekonomik alanları kapsamaktaydı. Halk ve tüccarlar arasındaki iletişim ise daha çok gündelik alışveriş, borç alma ya da verme ve evlilik gibi farklı kültürel olaylarda kendini göstermektedir.

Anayurtları ile bağlantı halinde olan Asurlu tüccarlar, Anadolu'ya yerleşirken, bunu planlı bir şekilde yapıyorlardı. Bu durum onları bilinen "göçmen" kavramından uzaklaştırıp, kolonist tanımına yaklaştırmaktaydı. Örneğin, bir "göçmen yabancı bir bölgeye yerleşirken, onun bu kararı anavatanındaki yetkili mercileri ilgilendirmemektedir ve bu daha çok kişisel bir göçtür. Oysa Asurlu tüccarların Anadolu'ya gelmesi birçok yetkili mercii ilgilendirmekte olup, arkalarında destek aldıkları güçlü bir sistem vardı. Asur'daki kent-meclisinin yanı sıra bazen kral da bu ticari faaliyetin içinde yer alabilmekteydi. Anadolu'ya geçici ya da kalıcı olarak yerleşmeyi düşünen tüccarlar, bu kararı farklı diplomatik antlaşmalar ile desteklemekteydiler. Örneğin, Kaneş'e koloni tarzında yerleşmek isteyen tüccarlar, o kentin sarayı² ile sözleşme yapmaktaydılar. Bu tür sözleşmeler ile Asurluların hem ticari hakları hem de kişisel hakları korunmuş oluyordu.

Anadolu'ya gelen Asurlu tüccarlar, siyasal, kültürel ya da ekonomi konularında yerli sistem ile mecburi olarak bağlantıya geçmekteydiler. Belgelerden, tüccarların yerel saray ile olan ilişkilerinin daha çok siyasal, hukuksal ve finansal konularla alakalı olduğu görülmektedir. Asurlu tüccarların saray ile yaptıkları antlaşmalar maddeler halinde yazılmaktaydı. Eğer Asurluların yerel kral ile görüşmelerini gerektirecek bir olay yaşanırsa, bu durum yapılan antlaşmalara göre çözümlenmeye çalışılırdı.

Tüccarlar ve yerli halk arasında yapılan evliliklerin, boşanmaların, alışverişlerin, borç alma veya vermelerin sözleşmesi yapılabilirdi. Bu sözleşmelerde her iki tarafın hakları dikkate alınır.

² Araştırma esnasında Asurluların genelde antlaşmaları kent beyleriyle yaptıkları tespit edilmiştir. Bunun yanında bu antlaşmalarda Asurluların muhatapları kralın yakın akrabaları veya sarayda görevli yüksek dereceli memurlar da olabilmekteydi. Bu nedenle araştırmanın bu bölümünde, "saray" kelimesinin kullanımı: kent beyi, onun akrabaları ve saraydaki memurları kapsamaktadır.

ANADOLU YÖNETİCİLERİ VE ASURLU TÜCCARLAR ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Saray ile tüccarlar arasındaki ilişkiler kentin konumuna göre değişmekteydi. Asurlu tüccarlar için önemi büyük olan kentlerin yöneticileri daha sert ve mesafeli davranabilirken, küçük kentlerin beyleri bu tüccarlara karşı daha samimi olabilmekteydi. Küçük bir kent-beyliği olan Tumana kralı bir Asurlu'ya yazdığı mektupta: "...iyi bilinen bir gerçektir ki, bütün Asurlular benim ailemin bir parçasıdır.." gibi ifade kullanırken, daha merkezi otorite olan kentlerin beyleri ise yerine göre tüccarları cezalandırabilir ya da onlarla görüşmeyi reddedebilirdi.

Anadolu kentlerinde saray ve tüccarlar arasında yapılan diplomatik antlaşmaların çoğunda Asur kent-devletinden gönderilen elçiler³ bulunmaktaydı. Mesela Kaneş ile bir antlaşma yapılması gerekiyorsa, bunu tüccarlar bireysel olarak yapamazdı. Bunun yerine Kārum Evi'nin ileri gelenleri, Asur'dan gelen elçiler ile birlikte, yerel saray kurumu ile bir yazılı sözleşme yapardı. Bu sözleşme o bölgede bulunan ya da bulunacak olan her Asurlu tüccar için geçerliydi. Taraflar arasında yapılan bu antlaşmaların çoğunda aşağıdaki hususların yer almasına dikkat edilmekteydi⁴:

Saray ve kralın hakları:

*Saray, tüccarların kentte getirdikleri kumaştan % 5 civarında ve kalaydan ise 2/65 oranında yani her eşek yükünden dört mina vergi alabilirdi. Saray ya da krala ödenen bu vergi, nishatum-vergisi olarak bilinmekteydi.

*Saray, ithal edilen kumaşın % 10'nun ilk satın alma hakkına sahipti.

*Husārum (Lapis lazuli =lacivert taş) ve amutum⁵, ticaretinde tekeli bulunmaktaydı.

Asurlu tüccarların hakları:

*Anadolu'da bulunan kārum ya da wabartumlarda yerleşme ve duruma göre konaklama hakkı ve buldukları bölgenin sarayı tarafından korunma talebi.

*Kārumlarda yaşayan tüccarlar, siyasal ve hukuksal olarak Asur kent-devletinin bir uzantısı oldukları için, Anadolu'da da kendi hak ve hukuklarına bağlı kalmalarına, Asurluların kendi aralarındaki anlaşmazlıklarda izin verilmekteydi.⁶

³Šiprū ša ālim yani "Asur Şehri'nin Elçileri" bir nevi kontrolör olarak antlaşmalarda yer almaktaydılar. Larsen'e göre II. Kat döneminde diplomatik bağlantılar bu elçiler olmadan gerçekleşemiyordu, bu durum Ib katına denk gelen dönemde ise değişmişti, bkz. Larsen 1976, 253.

⁴ Larsen1976, 245 vd.

⁵Sümerce ideogramı KÜ.AN olan *amutum*, Asur belgelerinde değerli bir maden olarak geçmektedir. Bu madenin ne olabileceği ile ilgili olarak farklı görüşler vardır. En yaygın görüş ise onun meteorik-demir olabileceğidir. Fakat demirin bu dönemde bilinmesi ve belgelerde AN.BAR=*parzillum* olarak geçmesi, bu görüşü zayıflatmaktadır. Erkut 2007, 4 ise bu madenin ameteis (kuvars, dağ kristali) gibi değerli bir taş olabileceğini düşünmektedir.

*Geçtikleri bölgelerde, o bölgenin sarayı tarafından korunma sözü alıyorlardı. Aynı zamanda yolculuk esnasında soyulma durumunda uğranılan zarar yine saray tarafından karşılanmaktaydı. Bu şekilde tüccarların malları sigortalanmış oluyordu.

*Konaklayacakları kentin saray-depolarını kullanabiliyorlardı.

*Anadolu'daki kalay ticareti Asurluların tekelinde bulunmaktaydı.

Burada kısaca sıralanmış olan noktalar, yetkili olan bir Asurlu tüccar gurubu ve saray arasında yapılan antlaşmalarda geçen genel şartlardı.

Antlaşmalarda bu genel maddelerden daha detaylı şartlar da yer alabilmekteydi. Örneğin Kaneş Kârum II. katta bulunan Kt n/k 794⁷ belgesi, adı açıklanmayan fakat Güney Anadolu'da yer alan bir krallık ile Asurlu tüccarlar arasında yapılan bir antlaşmadan bahsetmektedir. Bu antlaşmaya göre kral, bölgesinde Asurlulara ait kayıp yükleri araştırmakla ve bunları bulup sahiplerine teslim etmekle yükümlüydü. Ayrıca kral, yine bu sözleşmeye göre, Asurlu tüccarların can güvenliğini sağlamakla sorumluydu, fakat herhangi bir kan akıtma olayı olursa da yine kral, sanıkları Asurlulara teslim etmesi gerekmekteydi.⁸ Asurluların bu antlaşma metnine ekledikleri bir başka madde ise, bahsi geçen krallığın Akkadlıları bölgeye sokmaması ile alakalıdır. Yine bu sözleşmeye göre kral, kendinden önce tahta bulunan babasının koyduğu maddelerin dışına çıkmayıp ve bunlarla sınırlı kalmalıydı. Kt n/k 794 metnine göre Asurlu tüccarların yükümlü oldukları hususlar ise şunlardı⁹; Anadolu'ya ya da Asur'a giden her eşek için, bu bölgenin kralına 12 şeşel kalay ve 1 ¼ şeşel gümüş ödemeleri gerekmekteydi. Dahası, herhangi olumsuz bir durumda (kargaşadan dolayı bölgeden kervan geçmeyecek olursa), Asurlular, krala Hahhum'dan 5 mina kalay göndereceklerdi.

Kral tarafından kabul edilen miktarın fazla olmamasının farklı sebepleri olabilir. Fakat en önemli sebeplerden birinin, krallığın bulunduğu bölgenin ana ticaret güzergahının dışında bir yerde bulunması olabirdi.

KTP 14 (CMK 40)¹⁰ metninden hem Asurluların Anadolu'daki koloni sistemi ve bunun içinde yer alan kârum ve wabartumlar arasındaki hiyerarşik sistemi öğrenmekte, hem de yerel prenslerin tahta çıkmaları durumunda antlaşmaların nasıl yenilediği hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Belge¹¹,

⁶ Bunun yanında Anadolu'da uyulması gereken bazı kurallara ve kanunlara da tabidirler.

⁷ Çeçen-Hecker 1995, 32-41; Günbatı 2004, 250 (dipn. 8)

⁸ Ayrıca bkz. Hecker 1996, 150-151 (Text nr. 2: Kay 1830), bu metinde de Luhusaddia bölgesinde öldürülmüş olan iki Asurludan ve Luhusaddia sarayının bu konu ile ilgili olarak bir hesap vermesi istenilmiştir.

⁹ Anlaşıldığı kadarıyla bu maddeler daha önceki kral tarafından belirlenmiştir.

¹⁰ Bu belgeyi ilk olarak Stephens 1927, 104; daha sonra Michel 2001, 98 de ele alınmıştır. Belge Kârum Kaneş II dönemine tarihlenmektedir; ayrıca bkz. Garelli 1963, 329-331 ve Orlin 1970, 115.

¹¹ "...Waşhaniya prensi şu şekilde yazdı: " ben babamın tahtına çıktım. Bırakın ben yemin edeyim"? Biz şu şekilde cevap verdik: Kaneş koloni bizim (efendimizdir). Biz onlara yazacağız ve onlar ya direk

Wahşušana Kārumun'da bulunan bir grup Asurlu yetkili tarafından Kaneş Kārumun'a gönderilmiştir. Bu mektupta, Wašhania tahtına yeni bir prensin çıktığı haberi verilmektedir.¹² Bu prens, onlara babasından sonra tahta geçtiğini ve Asurlularla daha önce yapılmış olan bir antlaşmayı yenilemek istediğini bildirmektedir. Wahşušana'daki Asurlu yetkililer ise, prensin bu durumu kendileriyle değil, bu durumda yetkili olan Kaneş kolonisiyle görüşmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Belgede dikkat edilmesi gereken birkaç önemli nokta vardır: tahta çıkan prens, Asurlular herhangi bir talepte bulunmadan, var olan antlaşmanın devam etmesi için yemin etmek istemiştir. Bir diğer husus ise, prensin Wašhania'daki Asurlu görevlilere sormak veya doğrudan Kaneş Kārumun'a başvurmak yerine, Wahşušana kolonisine mektup göndermesidir. Bu durum tahta yeni çıkan prensin prosedürü bilmemesinden kaynaklanmış olabilir. Ayrıca Wašhania Wabartum'u idari olarak Wahşušana'ya bağlı olduğu için yine prensin böyle bir yol izlemeyi uygun görmüş olması da mümkündür.

Bu iki belge, Asurlu tüccarları temsil eden kurum ve Anadolu beyleri arasında yapılan sözleşmelerin genelinden biraz farklıdır. Kentlerin genel rota dışında kalmış olması veya Asurluların izlediği ticaret ağının dışında bulunmaları, kent beyinin bu tür antlaşmalarda fazla etkin olmamasının nedenine açıklık getirmektedir. Oysaki Asur ticareti için önemli olan kentlerin beyleri bu tür antlaşmalarda kendi lehlerine daha fazla istekte bulunabilmekteydiler. Örneğin Kaneş ve Hahhum'da yapılan antlaşmalar; Kt n/k sözleşmesinden daha farklıdır ve bunlar, Asur kurumları ve Anadolu sarayı/kralı arasında yapılan antlaşmaları kavramak için güzel örneklerdir. Aşağıda bu iki antlaşmayı daha yakından incelemeye çalışacağız:

Antlaşma metinlerinin kayıtlı olduğu tabletler, Kültepe kazılarında 2000 yılında bulunmuşlardır ve Ib katına denk gelen döneme aittirler. Her iki metin de Ib dönemi ile ilgili, ekonomik, siyasi, sosyal vb. olaylar hakkında bilgiler vermektedir. Kt. 00/k 6 metni kırık bir durumda olup, Kaneş ile ilgilidir ve 90 satırdan oluşmaktadır.¹³

Metin, Adad, Sin, Şamaş ve Kubaba gibi sözleşmeye şahit olacak tanrıların ismini sıralamakla başlar. Kırık bölümlerden okunulabilir satırlara gelindiğinde, bazı kumaş türlerinden ve sözleşmenin taraflarından biri olan kral, bunları beğenecek olursa, bunları zorla veya düşük fiyata alamayacağından, hakkı olan nishatu vergisini aldıktan sonra, belli bir fiyat ödeyerek birkaç farklı kalitede kumaş hakkı olabileceğinden bahsedilmektedir. Aşium (demir?) ve husārum (lapis lazuli) mallarının satışına Kaneş kralı karışmayacağını (ve bunları elinde bulunduran satıcının istediği gibi satma hakkına sahip olduğu da yine bu metinde belirtilmiştir. Devam eden satırlarda ise daha çok Asurlu bireylerin bazı haklarından

olarak size ya da bize yazacaklar. Ülkeden iki adam size gelecek ve size yemin ettirecekler.... şimdi size kalmış, emirlerinizi buraya gönderin,.....", Michel 2001, 98.

¹² Wahşaniya bu dönemde bir wabartum statüsündeydi.

¹³ Günbattı 1994, 251-254.

bahsedilmektedir. Örneğin bu satırlarda; “eğer bir Asurlu yurttaşın kanı senin kentinde ya da ülkende akıtıldıysa ve kayıp meydana geldiyse, sen kararlaştırılmış olan kan-parasını bize ödeyeceksin ve biz (katili) öldüreceğiz” ve “sen bize (katilin) yerine bir başka kişiyi teslim etmeyeceksin” gibi bilgiler yer almaktadır. Yine burada Asurluların malları kaybolursa bunların ödenmesi ve Kaneş yurttaşı ve Asur yurttaşı mahkemeye çıktığı zaman bunların eşit bir şekilde savunulması ve hiçbir şekilde Kaneşlilerin kayırılmamasına dair hususlara değinilmiştir.

Bu bölümden sonra ise borçlanma durumları ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Eğer bir Asurlunun bir Kaneşliye ya da tam tersi bir Kaneşlinin bir Asurlu tüccara borcu varsa, o kişi özgür kalacaktır ve borç veren kişi parasını alacaktır. Tahminimize göre burada, üstünde durulmak istenen konu, her iki guruptan insanların borçtan dolayı hapse atılmamasıdır ve borcun bir kısmının ödenip ödenip geri kalanın ise sonra ödenmesidir. Bu satırlarda ilginç olan kısım Anadoluluların da Asurlulara borç vermesidir. Bu durum Ib de yaygınlaşmış olabilir. Metnin 57-61. satırlarına gelindiğinde, kralın ülke sınırları içinde kaybolan kumaş yükünü araması ve bunu sahibine teslim etmesi gerektiği eğer yükü bulamaz ise yükün sahibinin yemin ettikten sonra, kralın bu kayıp malı tazmin etmesi istenmektedir. Sözleşme metninin devamında ticari ve hukuksal konulardan ziyade daha özel durumlara geçilmektedir. Bu kısımda herhangi bir Kaneşli ya da suçlu birinin bir Asurlunun ya da Asurlu bir dulun evinden uzak duracağını ve eğer kral bir Asurlu'ya ait olan bir evi, köle ya da köle-kızı, araziyi ya da bahçeyi beğenecek olursa, bunları zorla alıp kendi hizmetkârlarına veremeyeceğinin altı çizilmiştir. Burada bahsedilen “dulun evinden uzak durmak” olayı, borçlu bir kişinin geride kalan dul eşini rahatsız edilmemesine yönelik bir uyarıdır. Ayrıca bir kişi vefat etmiş ve borcu var ise, bu kişinin malları onun mirasçılarından güç kullanarak alınamayacağı da belirtilmiştir. 69-72. satırlarda tekrar Asurlu tüccarlar için önemli bir ürün olan kumaşın vergisi ele alınmaktadır, tıpkı Kt n/k 794 belgesinde olduğu gibi burada da nishatu vergisinden söz edilmektedir. 73-77. satırlarda 61-68. satırlara benzer bir madde vardır. Paragraf şu şekildedir; “... Eğer bir Asurlu bir Kaneşli'ye borçlanır ve bir başka bölgeye/ülkeye giderse, onlar bir başka tüccarı, bir yabancıyı veya onun erkek kardeşini onun yerine koymayacaklardır. Onlar, borçlu kişiden miktarı talep edeceklerdir..”. Buradan da anlaşıldığı gibi, Asurlu yetkililer, sadece borç alan kişinin bu borçtan sorumlu olduğunu ve yakınlarının bu konu ile ilgili olarak sorumlu tutulamayacaklarını bir maddeyle sözleşmeye eklemiş oluyorlardı. 78-81. satırlar, Anadolu iç-yönetimi ile ilgili bilgi verdikleri için önem taşımaktadır. “..Ülkene, devlet hizmeti için çağrıda bulununca, bir Asurlu yurttaşta hizmet yapması için çağrıda bulunmayacaksın..” maddesi, Asurlu tüccarların muaf olduğu fakat Anadolu halkı için zorunlu bir devlet hizmeti bulunduğunu göstermektedir. Fakat burada geçen “Asurlu yurttaş”¹⁴ ifadesinin Anadolu'da doğup büyüyen ve yerli bir anneye sahip olan ve Asur'dan çok, Anadolu kültürü ve toplumuyla iç içe olan

¹⁴ DUMU 'Aşür'un doğrudan çevirisi Asur'un Oğlu'dur fakat burada “Asurlu yurttaş” anlamında çevrilmesi uygun görülmüştür.

şahısları da kapsayıp kapsamadığı merak konusudur. 81-87. satırların yer aldığı tablet kısmının çoğu yeri kırkıktır, fakat okunulabilir yerlerde; savaş durumları, Asur kervanları ile köleler ve onların özgürlüğü gibi farklı bilgilere rastlanılmaktadır. Veenhof'a¹⁵ göre, burada bahsedilen kölelerin özgürleştirilmesi durumu, yerel kralın köleleri özgür bırakma ile bir karar çıkarır ise bunun Asurlulara ait olan köleleri kapsamayacağı ile alakalı bir maddedir. Ayrıca ona göre burada bahsedilen köleler, savaş ya da doğuştan köle olmayıp daha çok borç-köleleridir. Kral, bir kanun çıkarıp onları affedebilirdi ve böylece onları tekrar eski statülerine kavuşmasını sağlayabilirdi. Fakat böyle durumlarda Asurlulara ait olan borç-köleleri, bu tür kanunların kapsama alanına girmiyorlardı.

Bu bilgilerden sonraki satırlar, savaş veya kargaşa dönemlerinde, kervanların akıbeti ile ilgilidir. Veenhof bu cümleyi, kralın kargaşa dönemlerinde bile o bölgeden Asur kervanlarının geçmesini bir şekilde garantilemesi gerektiği şeklinde tercüme etmiştir.¹⁶ Antlaşmanın son cümlelerinde ise ilginç bir madde eklenmiştir. Burada (88-89. satırlar) eğer Kaneş kralı bir Asurlu yurttaştan yemin etmesini isteyecek olursa, bunun tanrı Asur'un amblemi huzurunda olacağıdır. Aslında bu durumun her iki taraf için de önemli olduğu anlaşılmaktadır. Bir taraftan Asurlular kendi inançlarına göre yargılanma hakkına sahip oluyorlardı diğer yandan Anadolu kral, Asurlu tüccarları kendi tanrılarına ettikleri yemin ile bağlamış oluyordu. Böylelikle Asurlu tarafın yemini bozması ve yalan söylemesi zorlaşmış oluyordu.

Hahhum sözleşmesi¹⁷ Kaneş sözleşmesi ile aynı yerde bulunmuş olup, Ib katına tarihlenmektedir. 00/k 10 metnine Hahhum antlaşması adı verilmiştir ve tabletin sadece yarısı ele geçmiştir. Tablet in ele geçen ön kısmında 30 satır, yan kısmında (sütun II) 28 satır, dördüncü sütunda 32 satır ve arka kısmında (sütun III) ise 34 satır vardır. Günbattı, orijinal tabletin 250 satırdan oluştuğunu tahmin etmektedir.¹⁸ Bu antlaşma "Kaneş Antlaşması" gibi sadece bir kişiye yönelik değildir. Asurlu gurubun karşısında Hahhum kralı, onun kardeşi ve damadı olduğu sanılan bir grup vardır ve metin bunlara "siz" diye hitap etmektedir.

Sözleşmenin baş satırları kırık olduğu için okunamamaktadır. Fakat diğer sözleşme metinlerinde olduğu gibi burada da bazı tanrıların ismi geçiyor olmalıdır. Bu metinde de yöneticiler kendilerine bağlı olan halk tarafından, Hahhum Kārum'un da yaşayanların kölelerini, hayvanlarını ya da diğer mallarına el konulmayacağını belirtmektedirler. Ayrıca onlar, hiçbir Asurlu'nun bahsi geçen memlekette başına bir şey gelmeyeceğine dair de söz vermektedirler. Tablet in II. sütununda ise, kral ve yanındaki liderlerin Asurlu yurttaşlar ya da Kārum Hahhum'da yaşayanlar hakkında karar alamayacağı, fakat eğer bir karar

¹⁵ Veenhof-Eidem 2008, 193.

¹⁶ Veenhof-Eidem 2008, 193.

¹⁷ Günbattı 2004, 259-263; Veenhof-Eidem 2008, 194-200.

¹⁸ Günbattı 2004, 250. Bu antlaşma metninin, "Kaneş antlaşmasından" daha detaylı olduğu tahmin edilmektedir.

alınacaksa, bunun Hahhum'daki kanuna uygun olarak alınması gerektiği belirtilmiştir. Devamında Asurlular, Anadolu lu yöneticilerin, Asurlulara ait olan yüklerin telef olması amacıyla kimseyi tekneleri batırmaları için kışkırtmayacaklarına dair söz verdirilmektedirler. Örneğin bir sal, Hahhum bölgesinin bir nehri, batacak olursa, buradaki yöneticiler bütün zararı ödemek zorundaydılar. Hatta Asurlular teknenin bağlandığı ipin ücreti bile talep edebilirlerdi.

Tabletin arka yüzünde ise saray halkından¹⁹ oluşan üç görevlinin, gelen kervanlardan ne kadar kumaş alacağı yönünde bilgi verilmektedir. Mûşium, her bir kumaş parçasına 6 ⅔ sheqel gümüş ödemesi gerekiyordu ve sadece beş parça alma hakkı vardı. Hatunum ise sadece iki parça kumaş alabilirdi ve bunların her biri için 9 ⅓ sheqel gümüş ödemeliydi. Görevi tam olarak neyi kapsadığı bilinmeyen şinahilum ise sadece bir parça kumaş alabilirdi ve bunun için 12(?) sheqel gümüş ödemesi gerekmektedir. Tabletin devamında ise nishatum-vergisinden ve bununla birlikte bazı kumaş türlerinden bahsedilmektedir²⁰, (fakat bu kısım kırık olduğu için tam olarak okunamamıştır). Bu bölümden sonra gelen satırlarda, bu bölgeye giren kalaydan bazı yüksek dereceli memurların belli bir miktar alabildiği bildirilmektedir. Bu her bir eşek yükünden bir nevi transit ücreti alabilirdi.²¹ Daha sonraki yer yer kırık olan 26-34. satırlarda Anadolu iç siyaseti ile ilgili bilgi verilmektedir. Burada “..[Eğer] siz Timelkiya efendisinin [ya da] Badna efendisinin düşmanı olursanız, siz söylemeyeceksiniz. Çünkü [.....] siz almayacaksınız. Herhangi bir Asurlu yurttaşı, her nerede olursa [.....]..” cümlesi, olası bir durumu ele almaktadır. Burada Hahhum'un komşuları oldukları tahmin edilen Timelkiya ve Badna kent-devletleri ile sık sık sorun yaşandığını tahmin edilmektedir. Veenhof, bu cümlenin olası bir savaşta, Hahhum'un Asurlu tüccarları bölgeden geçmesine engellemeyeceğine dair bir madde olduğu görüşündedir.²²

Antlaşmanın son kısmını oluşturan IV. sütun'da ise yine farklı maddelere değinilmiştir. 1-5. satırlarda, Hahhumlu yönetici gurubunun, Anadolu'dan Asur'a gidecek olan eşeklere yüklenen altından, ne kadar satın alma hakları olduğu açıklanmıştır. Mûşium-memuru ve hatunum X sheqel (X=?) altın alabilirler ve bu altınların her biri için X sheqel gümüş ödemeliydiler. Şinahilum-memuru ise aldığı altınların her biri için altı sheqel gümüş ödemeliydi. Yukarıdaki örneklerden yola çıkacak olursak, şinahilum, bazı mallardan, mûşium ve hatunum'dan daha az alabilirdi, üstelik her bir parça için ödediği miktar, diğerlerinkinden daha fazlaydı, aynı durum altın alımında da geçerli olmalıydı. Ayrıca mûşium kentten geçen yüklü eşekler için de nishatu vergisi almaktaydı. Metnin devamında tıpkı Kaneş antlaşmasında görüldüğü gibi, kan davasından ve öldürülen Asurlulardan

¹⁹ Burada farklı ünvanlar verilmiştir: *mûşium* ihraçat bakanı ya da vergi toplayan yüksek dereceli bir memur, *hatunum* (krallın damadı?) ve *şinahilum* (yüksek dereceli memur)

²⁰ Ayrıca bkz. CCT 3, 26b: “...sizin 112 kumaşınız “saraya çıkartıldı..”.

²¹ Veenhof-Eidem 2008, 197.

²² Veenhof-Eidem 2008, 198-199.

bahsedilmektedir. Eğer böyle bir olay söz konusu olursa, yöneticiler, kan parası ödeyecektir ve cinayeti işleyen kişiyi yakalayıp, öldürmeleri için Asurlulara teslim edeceklerdir. Antlaşmanın son satırlarında ise, yöneticilerin, kārūm'da yaşayan bir Asurlu ya da herhangi bir Asur yurttaş ile gizli antlaşma yapmamaları gerektiği ve böyle bir olay gerçekleşecek olursa da herkesin bu konuda bilgilendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu madde ile Asurlu yetkililer herhangi bir gizli sözleşmeye ve şahsi çıkarlara engel olmuş oluyordular.

Yukarda tercümesi verilen sözleşmelerin, Asurlular tarafından hazırlanmış oldukları açıktır. Çünkü bunlarda, yerli liderlerin yapması ve tutması gerektiği uzunca bir liste hazırlanmıştır. Krallar genel olarak, hukuksal, siyasal, sosyal ve ekonomi alanlarında farklı maddelere bağlı kalırken, tüccarlar sadece mali değeri olan alanlarda ödeme yapmaktaydılar. Bu durum, Asurlu tüccarlar ve Anadolu arasındaki ticarete, Asurluların daha avantajlı ya da güçlü oldukları izlenimini vermektedir. Ayrıca yöneticilerin, mal ya da maden karşılığında aldıkları vergi ve “hediyeler” Asurlular tarafından belirlenmiş gibi görünmektedir. Mesela cinayet işleyen bir Anadolu'nun öldürülmesi için bu kişiyi Asurlulara teslim etmek, kralın bu tür davalarda istediği şekilde yetkisini kullanmadığını göstermektedir.

İlginç olan bir başka konu ise, Kaneş sözleşmesinde de belirtildiği gibi, kralın bir Asurlu'dan yemin etmesini istemesi durumunda, Asurlu şahısın ancak bunu tanrı Aşşur'un amblemi önünde yapabileceği durumudur. Burada Asurlu tüccarların kişisel haklarının her yönü ile korunduğu yani inanmakta olduğu tanrıdan başkasına yemin etme mecburiyeti olmadığı görülmektedir.

Göze çarpan bir başka husus da Anadolu sarayının Asurlulardan aldıkları malların bedellerini ödeyemedikleri durumudur: Kt. a/k 583²³ belgesinde Uşur-ša-Aşşur, Asānum isimli bir kişiye, kral ve saray memurlarının ona 24000 mina bakır borcu olduğu için onun hala şehirden ayrılmadığından söz etmektedir.

Bu şahıs ayrıca saraya belli bir miktar mina gümüş değerinde bir hediye de vermiştir ve bu hediyein aslında sarayın isteklerini iki yıl karşılması gerektiğini belirtmektedir. Bu hediye ile birlikte Uşur-ša-Aşşur alacak olduğu miktarı, bir antlaşma ile garantilemiştir. Tüccar, sarayın, borcunun bir kısmı karşılığında ona 20 mina gümüş değerinde bir bahçelik arazi vermek istediğini fakat bu teklifi reddettiğini belirtmektedir.

Asur kurumlarının ve tüccarların bu ilişkide güçlü olduklarını gösteren bir başka belge de EL 1, 273'dir. Bu metinde, Kaneş'in rabi simmiltim'i (veliaht prensi) İkünüm isimli bir tüccara borcu vardır. Prens mevkisinden dolayı mahkemeye çıkarılıp yargılanamayacağı için, kārūm yöneticileri bir başka metot uygulamayı tercih ederler ve bir karar çıkarırlar. Bu karara göre hiçbir Asurlu tüccar, bu rabi simmiltim'e kumaş satmayacaktır. Eğer herhangi bir tüccar, prense kumaş satacak olursa, kumaşı satan kişi, prensin İkünüm'a olan borcu

²³ Dercksen 1996, 202.

ödemeyecektir. Bu “mesafe koyma” yöntemiyle, kârum kurumu, prenze baskı uygulamaya çalışmaktadır.

Sadece yukarıda verilen antlaşma örneklerinden yola çıkılırsa, Asurlu tüccarlar/yetkililer ve Anadolu sarayları arasındaki ilişkide Asurluların güçlü taraf oldukları varsayılabilir. Fakat Asurlular arasındaki mektuplaşmalardan, bu durumun her zaman geçerli olmadığı ve Anadolu tarafının da farklı durumlara göre söz sahibi olduğu görülmektedir.

1954 yılında Kültepe Kârum Ib katında ortaya çıkan bir tablet (Kt. f/k 183²⁴), Kârum Durhumit elçileri tarafından Kârum Kaneş yetkililerine yazılmıştır. Mektupta Durhumit elçilerinin hediyeleri ile birlikte Tamnia²⁵ kralının huzuruna yemin etmek için çıktıklarını ve kralın, kendilerine neden Kârum Kaneş'in elçileri ve büyüklerinin orada bulunmadıklarını sorduğu belirtilmektedir. Kral, Kârum Kaneş yetkililerinin gelmelerini ve onların yemin etmelerini istemektedir. Mektubu yazan kişiler devamında, şehirdeki inşaat için kralın daha fazla hediye vermeleri için kendilerini sıkıştırdığını anlatmaktadırlar. Bu belgeden yola çıkarak, Tamnia kralının Asurlu tüccarlardan bazı isteklerde bulunduğu ve onları zor duruma soktuğu anlaşılmaktadır. Tüccarların bu gibi durumlarda krala karşı gelmeleri söz konusu değildi. Anlaşılan Tamnia Krallığı, Asurluların yürüttüğü ticaret için önemli bir yer idi ve durumun farkında olan kral, bunu çok iyi bir şekilde kullanmaktaydı. Örneğin, belgede geçen “.. (O) bizi (hediye) için sıkıştırıyor ve şöyle diyor: şehir yapacağım ... ona hediye götürdük..”²⁶

Yine benzer bir durum Kt. o/k 97'de görülmektedir²⁷: “Atāya ve Aşşur-malik'e söyle, tüccar şöyle (söyler): Sizler benim kardeşlerim, beylerimsiniz. Sarayın babamı tutuklaması ile ilgili olarak; ister mesele yakın (hafif) olsun, ister mesele güçlü (önemli) olsun, gerçekten bakın (ilgilenin) ve [...] önünde babam [...olma]sın. Bu mesele ile ilgili iyi bir (haberle) kulaklarımı açın (beni bilgilendirin) ve nereye danışılacaksa danışın! Daha sonraki günlerde ben sizin kardeşiniz olayım!”

Kt n/k 1637²⁸ belgesinde ise bir Asurlu, bulunduğu kentin kralının, Asurlu tüccarların hayvanlarını ve bakırlarını serbest bıraktığını fakat birtum (?) olarak geçen bir ürünün ise alıkoyduğunu bildirmektedir. Mektubu yazan şahıs, kralın “babalarım” diye bahsettiği kişilere yazmalarını ve eğer bu kişiler kendisinden birtumu ödemesini isterlerse, kralın bunun ücretini ödeyeceğini bildirmektedir.

²⁴ Balkan 1955, 36-37; Garelli 1963, 333-335.

²⁵ Tamnia'nın Hitit dönemi Tawinia kenti ile aynı yer olduğu düşünülmektedir bkz. Balkan 1955, 37-38 ve Barjamovic 2005, 303-311.

²⁶ Balkan 1955, 37-38'de bu satırları şu şekilde yorumlamıştır: “*rubā'um*’ların hediye için *Kârum*’ların elçilerini sıkıştırması ve herhalde tüccarları korumak için bir şehir kurmak, yani müstahkem bir mevki tesis etmek arzusunda oluşu gibi hususlar da Asurluların hâkim olmalarından ziyade yerli beyler tarafından himaye edildiklerine ayrı birer misal teşkil etmektedir”.

²⁷ Albayrak 2006, 130-132.

²⁸ Çeçen 1990, 141-142; Sever 1996, 239-240.

Mektubun devamında yazar "...dört mina kalayı kral bizden talep etti. O, şöyle diyor: "sizler korkmayınız! Kalayı bana taşıyınız! Ben parayı size verinceye kadar, kalayı bana vermeyiniz...." demektedir. Bu anlaşılması güç olan satırlarda, muhtemelen kral, tüccarlardan kalay satın almak istemektedir ve bunların tedirgin olmaması için, aldığı kalayın parasını ödeyeceğini garanti etmektedir. Verilen bu satırlardan da anlaşıldığı gibi, kral bu ticaret ilişkisini biraz kendine göre yönlendirmektedir. Şöyle ki, kral bazı malları serbest bırakırken, diğerlerine el koyması ve bunun bırakılması için başka kralların kararını beklemesi²⁹ ve tüccarlardan kalay isteyip, karşılığında ödeme yapacağına söz vermesi aslında bu kişinin kendi istekleri doğrultusunda hareket ettiğini göstermektedir. Çünkü kalayı para karşılığında almış olsa bile, Asurlu tüccarların "hayır" deme hakları olduğu sanılmamaktadır. Ayrıca kralın, diğer kralların kararını beklemek istemesi de öne sürülmüş bir bahane olabilirdi. Bu mektuptan da görüldüğü kadarıyla tüccarlara fazla tercih hakkı bırakılmamıştır.

Kt. h/k 317³⁰: "Kral, kārūm Kaneš'e şöyle söylemektedir: Ben sizin oğlunuzum ve sizler de benim babamsınız. Benden istediğiniz yemin nedir? Ben davadan çekilebilirim ama sizler bunu yapamazsınız! Benim olan [x+1]0 mina gümüşü [.....]onun içeri getirdiği [.....] ve onun ölümüne neden olmuştur ve biri gümüşü yanında götürmüştür. Ben sizlere birçok kez yazdım, fakat sizden herhangi bir mesaj bana ulaşmadı. Bana anlatın ve ben de yemin (etmeyi) kabul edeyim. Babalarım lütfen, Anupiya size satın alınan malları getiriyor. Alınan malları kabul edin ve fiyatı isteğinize göre belirleyin ve bunu alın böylelikle...sizler benim satın alınan mallarımı kabul eder etmez....sizin haberciniz bana ulaşsın, ve ben ondan sonra yemini (yemin etmeyi) kabul edeyim". İsmi belli olmayan bir ülkenin beyi, babalarım diye hitap ettiği bir takım Asurlu tüccara yazdığı bu mektupta, onlara karşı mütevazı bir duruş sergilerken aynı zamanda onlardan üstün olduğunu da göstermektedir. Buradaki kral Asurlu tüccarlarla ticaret sözleşmesi yaptığı ve bir takım nedenlerden dolayı, bu ticaretin istenilen şekilde yürümediği anlaşılmaktadır. Bundan dolayı kral, tüccarlara bu alışverişin gerçekleşmesi için, yumuşak bir üslupla rica etmektedir.

Yerli bir kralın Asurlulara "babam/babalarım gibi" diye hitap ettiği bir başka mektup ise Kt. n/k 1024³¹'dir. Burada şu satırlar geçmektedir: "Hurrama Kralı Mannu-kī-Aššur'a şöyle söylemektedir: Burada 11 eşek kaybolmuştu ve ben onları buldum ve teslim ettim. Sevgili babam, senin Koloni'de bu davayı bildirmen gerekmektedir ve böylelikle onlar belki bana bir bakır levha (gönderirler)...".

Kt n/k 1318³² numaralı belgede ise bir gurup tüccarın yerli kral ile yaşadıkları sıkıntılar ele alınmaktadır. Burada bazı satırları verip, daha sonra

²⁹ "Babalarım" diye bahsettiği şahıslar, bu kralın bağlı bulunduğu daha güçlü bir kentin kralı/kralları olabilir. Metinde adı geçen krallığın bir vasallık olma ihtimali yüksektir.

³⁰ Albayrak 2008, 113-115

³¹ Barjamovic 2005, 187.

³² Çeçen 1990, 146-148.

yakından incelemek istiyoruz: ” Enam–Su’en, Uşur-şa-İstar’a ve İdin-Kubum’a söyle: Usupışkum ve İkün-pıya şöyle diyorlar: Burada kārūm’dan çekindiğimizden olayın araştırılmasına izin vermedik ve onlar araştırma yapamadılar ve o bize çok zorbaca muamele etti. Bizim malımızı sarayına çıkarttı ve depoya mühürledi...”. Burada, yerli kral, Asurluların mallarını ya da evlerini araştırmak istemiştir. Fakat tüccarlar, kārūm’dan çekindikleri için, böyle bir incelemeye karşı gelmişlerdir. Bu duruma sinirlenen kral ise onların malını götürüp, sarayın depolarına mühürlemiştir. Verilen bu örnekten de anlaşılacağı üzere Asurlu tüccarlar buldukları bölgenin sarayı ve kārūm yetkilileri arasında kalmışlardır. Bir taraftan kārūm otoritelerinin sözünden çıkamazken, diğer taraftan bölge kralının gücüne karşı gelememişlerdir. Kral ise, her ne kadar Asurlu yetkililerle sözleşmesi olsa bile, kendi lehine bir durum olduğunda antlaşma hükümlerini yeniden yorumlayabileceğini göstermiştir. Kt n/k 1318 örneğinde Asurlu yetkilileri ve Anadolu kral eşit haklara ya da güce sahip olan iki taraf olarak algılanamaz. Asurlular bazı haklara sahip olsalar da, yukarıda verilen bu örnekten görüldüğü gibi, kral her zaman son sözü söyleyenin kendisi olduğunu kanıtlamak istemiştir. ATHE 62³³ belgesi yine Anadolu yöneticilerin ön plana çıktığını gösteren iyi bir örnektir. Burada mektubu gönderen şahıslar, ünlü tüccar Puşuken’in başına gelen olaydan söz etmektedirler. Bu tüccara, “İrra³⁴’ın oğlu” olarak anılan bir kişi tarafından kaçak mal gönderilmiştir fakat tüccar, bu durumu fark eden saray tarafından yakalanmıştır. Mektupta hapis hane nöbetinin sıkı olduğundan ve mallara saray tarafından el konulduğundan söz edilmektedir. Devamında “...rubātum³⁵, Luhusaddia, Hurrama, Şalahşuva ve (kendi) ülkesine kaçakçılıkla ilgili haber saldı ve gözcüler yerleştirildi. Lütfen hiçbir şey kaçırmayın..” cümleleri yer almaktadır.

Sarayların, Asurlulara sorun çıkarabildiklerini gösteren Kt. n/k 1490³⁶ belgesinde ise şu cümleler verilmektedir: “...bu güne kadar para gönderememe nedenim, Tuhipiya sarayının beni alıkoymasındır ve onlar beni 10 gün geciktirmişlerdir. Ben Wahşušana’ya gittim fakat saray bir nikiltum-yasağı koydu ve benim mallarımı yoldan geri gönderdiler ve (sadece) ben Şalatuwar’a gitmek için serbestim...”. Metinde, Asurlu bir tüccarın yerli saraylarla yaşadığı sıkıntılar anlatılmaktadır. Wahşušana’da nikiltum olarak geçen bir yasağın devreye girdiği ve böylelikle dışarıdan gelen malların şehre sokulamadığı görülmektedir. Diğer taraftan tüccarın yanında satacağı ürünler olmadan Şalatuwar’a, devam etmesine

³³ Kienast 1960, 87; Veenhof 1972, 307-308 çevirisi kullanılmıştır.

³⁴ Kienast 1960, 87 çevirisinde bu kişinin adını Waradrā olarak translitere etmiştir; Veenhof 1972, 308, ise bu ismi İrrā ve Larsen 1976, 244 dpn. 53, ise bu isim İrraja olarak geçmiştir. Burada en son örneği kullanmayı uygun gördük. Dercksen 1996, 204, 31b-41a “..ben generale boş kutular göndermiş olsaydım, bizler Puruşhattum ya da burada hayatlarımız için korkmamalıydık? Sen hep bu adamın kaprisli olduğunu ve bazı zamanlarda verdiğini ve diğer durumlarda ise aldığını bilmez misin? Bu gümüş benim için üretilmemiştir! O hala bana 2000 (mina) bakın sormakta ve ben ona (bunu) verdim!”

³⁵ *rubātum* =kraliçe

³⁶ Barjamovic 2005, 351.

izin verilmiştir. TC 2, 36'daki "...Sen kervanların sürekli Wahşuşana ve Şalatuwar'da alıkoyulduğunu (geri tutulduğunu) duymadın mı?...” cümlesi de, Anadolu saraylarının bazen bölgelerine girecek ya da bölgelerinden geçecek olan kervanları durdurduklarını ve ambargo uyguladıklarını ve Asurlu tüccarların ise bunlara uymak mecburiyetinde kaldıklarını göstermektedir.

Kt 87/k 249³⁷ mektubunda, kral ile Asurlu bir tüccar olan Bazia arasında geçen bir sorun ele alınmaktadır. Bazia, İkuppī-Aššur isimli kişiye hitap ettiği mektubunda, yerli bir beyin hinišannum olarak geçen bir malın ücretini ödeyeceği hakkında söz verdiğini fakat daha sonraları bu karardan vazgeçtiğini ve Bazia'yı da hapse attırdığını yazmaktadır. Ayrıca Bazia'nın bu duruma düşmesine yine Asurlu bir tüccar olan Anuwa'nın sebep olduğu görülmektedir. Çünkü Anuwa, krala Bazia'nın güçsüz bir kişilik olduğunu ve onu önemsememesi gerektiğini anlatmıştır. Böylelikle kral, hinišannum'un ücretini ödemekten vazgeçmiş ve bununla yetinmeyip, Bazia'yı hapse attırmıştır. Bazia, 10 aydır hapidedir ve “sonsuz” kadar orada kalmamak için İkuppī-Aššur'dan yardım istemektedir. Bazia, İkuppī-Aššur'dan Kārum'a gidip oradaki görevlilerin, beye bir elçi göndermeleri için ikna etmesini istemektedir. Hecker'in yorumladığı gibi bey burada tamamen keyfi olarak hareket etmiştir.³⁸

Kt. 89/k 228³⁹: “ ..Bizden üç kişi Wašhania kralına iyi kalitede 100 kumaş borçludur. O bize 4600 (mina?) bakır ve 10 mina kalayın gelirini borçludur. Ayrıca, o kişisel olarak bize 100 kumaşın gelirini borçludur...”.

Kt 93/k 145⁴⁰ tabletindeki olay ise diğer verdiğimiz metin örneklerinden farklıdır. Çünkü burada, bir Anadolu krallığı, bir Asurlu tüccarı, Tawinia krallığı adına casusluk yapmakla suçlamaktadır. Olayın ciddiyetinden dolayı, Anadolu ve Asurlu üst düzey yöneticileri, herhangi bir aracı veya elçi kullanmadan, iki üst kurum olarak bir araya gelmişlerdir. Anadolu tarafında bir prens ve prenses (kral-kraliçe) yer alırken, Asurlulardan ise Kārum Kaneš tarafından seçilen bir heyet vardır.⁴¹

Bahsedildiği gibi tüccarların işleri iki kent-beyliği arasında gerçekleşen savaşlar esnasında engellenebilirdi. Aynı durum kent-beyliğinin iç-sorunlarında da yaşanabilirdi. Mesela taht değişimlerinde yaşanabilecek taht kavgaları, tüccarların bölgede yapacağı çalışmaları zorlaştırabilirdi. Çünkü ticaretin iyi bir şekilde devam edebilmesi için, karşılarında antlaşma yapabilecekleri istikrarlı bir kent-devleti ve

³⁷ Hecker 1996, 156-158 (Text 4b)

³⁸ Hecker 1996, 158.

³⁹ Barjamovic 2005, 330

⁴⁰ Michel-Garelli 1996, 277-280.

⁴¹ Anadolu yöneticiler, özellikle savaş dönemlerinde, bölgelerinde serbestçe dolaşan tüccarlardan kuşku duymaktaydılar. Bunun nedeni ise iki kent-devleti arasında diplomatik ilişkiler kesilince, tüccarların bir müddet daha bu bölgeler arasında serbestçe dolaşabilmeleriydi. Bu durumun farkında olan yöneticiler, tüccarların mal taşımalarının yanında farklı kişiler için aynı zamanda haber de taşıyabileceği, yani karşı taraf için ajanlık yapabileceği tehlikesi üzerinde de durmaktaydılar

bunun başında belli bir otoritenin bulunması şarttı. Kaotik ortamlarda tüccarlar, muhatap alabilecekleri kimse olmadığı için haftalarca, ya da en kötü şartlar altında aylarca, o kentte beklemek zorundaydılar. Hahhum'da gerçekleşmiş bir olay bu durumu iyi bir şekilde özetlemektedir.⁴² Elâli isimli bir tüccar, İddin-Kubum isimli bir başka tüccarla Hahhum'a kervanla birlikte geldiklerini ve burada zorunlu olarak kaldıklarından bahsetmektedir. Ayrıca, tüccar, kralın kan akıttığını ve artık tahtının emniyette olmadığını, prenslerin birbirlerinden kuşku duydukları için izlediklerini ve bölge halkının bu durumdan dolayı isyanda olduğunu belirtmektedir. Elâli daha önce yapılmış olan antlaşmaların sallantıda olduğundan ve kendisinin Hahhum eşartum'u ile birlikte kaç kez saraya gittiği halde bir sonuç alamadıklarından da yakınmaktadır. Daha sonraları ise Elâli, Kaneş Kârum'dan antlaşma yapabilmeleri için yardımcı olmalarını istemektedir. Görünüşe göre Kârum Kaneş, Elâli ve ekibinin sorunlarını çözmek için Hahhum prenslerine bir mektup göndermiştir, fakat bu kez de Elâli sarayın bu mektubu umursamadığını ve Asurluların isteklerini ve önerilerini dinlemek istemediklerini iletmektedir. Bu örnekte Asurlular siyasi kargaşadan dolayı zor duruma düşmüşlerdir. Burada, Hahhum sarayı tarafından, Asurlulara bilinçli bir engel konulmamıştır fakat tüccarlar bu durumdan yine de dolaylı olarak etkilenmişlerdir.

Bu örneğin aksine bazı durumlarda ise Asurluların, Anadolu üst yöneticiler tarafından kasten olarak zor duruma sokuldukları görülmektedir.

KTH 14⁴³ belgesine göre Şu-İstar isimli bir tüccar, rabi sikkatim⁴⁴ (burada general olarak çevrilmiştir) ile iş ortaklığı yapmaktadır. General, bir bakır yükünün altın ya da gümüş karşılığında satılması durumunda, Asurlu tüccara 10000 mina bakır ödeyeceğine söz verdiği halde bu sözünü yerine getirmemiştir. Şu-İstar'ın başka bir sorunu da satışta görevlendirdiği Şaharana isimli bir elemanın, Wahşuşana'da bulunan generale gönderecekleri gümüş kutularını boş göndermiş olmalarıdır. Kârum, Şaharana isimli o görevliyi haklı bulmuştur ve gümüşün onun hakkı olduğunu savunmuştur. Şu-İstar ise kutuların generale boş bir şekilde ulaşmalarından kendisinin sorumlu olmadığını ve mektubu yazdığı kişilere anlayışlı olmalarını ve kârumdan bir şekilde gümüşü kurtarmalarını rica etmektedir.

Verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi, Anadolu yöneticilerin kaçakçılık gibi kendilerine zarara uğratabilecek benzer olaylara karşı ciddi bir mücadele vermekteydiler.

⁴² Michel 1991, 68, CMK 98=CCT 4, 30a.

⁴³ Dercksen 1996, 203-204. (İlk kez Lewy 1930, 22-25 tarafından çevrilmiştir). Dercksen 1996, 204, 31b-41a “..ben generale boş kutular göndermiş olsaydım, bizler Puruşhattum ya da burada hayatlarımız için korkmamalı mıyız? Sen hep bu adamın kaprisli olduğunu ve bazı zamanlarda verdiğini ve diğer durumlarda ise aldığını bilmez misin? Bu gümüş benim için üretilmemiştir! O hala bana 2000 (mina) bakırı sormakta ve ben ona (bunu) verdim!”

⁴⁴ Özellikle askeri alanda önemli yetkilere sahip olduğu düşünülen *rabi sikkatim* terimi ile ilgili görüşler hakkında bkz. Veenhof-Eidem 2008, 228-229.

Buraya kadar Anadolu yönetim merkezlerini ve Asur kārūmları arasındaki iletişimi ele alırken bu kurumların kendi çıkarları için çalışan iki farklı taraf oldukları açık bir şekilde gösterilmiştir. Fakat bazı durumlarda yerli Anadolu kurumları ve Anadolu’da bulunan Asurlulara bağlı kurumlar arasındaki sınırlar kalkabiliyordu. Nitekim Asurlu tüccarlar bazen kendi kurumlarıyla sorun yaşayabiliyorlardı ve böyle durumlarda buldukları bölgenin kralı veya sarayını bu olaya karıştırabiliyorlardı. Kendi aralarındaki meseleyi çözmek için yerli kurumu kullandıkları TTC 27⁴⁵ belgesinde görülmektedir. Buradaki olay, kardeş olan Aššur-nādā ve Aššur-taklāku arasındaki bir sorundan ortaya çıkmıştır. Aššur-taklāku, Puruštattum kralına mektup yazmıştır ve ona kendisine bir iyilik yapması ricasında bulunmuştur. Bu iyilik Aššur-nādā’nın Puruštattum’a girmesi ile birlikte mallarına kral tarafından el konulması ile ilgilidir. Aššur-taklāku kardeşinin bir sürü gümüşü olduğunu belirtmekte ve kendisinin hayatını koruyamayacak kadar güçsüz olduğundan şikâyet etmektedir. Tüccar daha öncesinde bağlı bulunduğu koloniye kardeşi hakkında suç duyurusunda bulunmuştur. Onlara belgelerle Aššur-nādā’nın elinde ne kadar mal olduğunu göstermek istemiştir fakat koloni ofisi bu duruma karşı kayıtsız kalmıştır ve böylelikle Aššur-taklāku Puruštattum kralından yardım istemeye mecbur kalmıştır. İmdī-illum isimli bir şahıs, Aššur-nādā’yı kardeşinin bu eyleminden haberdar etmektedir ve tüccarın dikkatli olmasını yoksa kardeşinin bu “kalleşliğinin” onun elindekileri kaybetmesine neden olabileceğini belirtmektedir. İmdī-illum, kralın Aššur-taklāku’ya destek çıkmasından da çok korkmaktadır ve bu durumun gerçekleşmemesi için dua etmektedir.

Görüldüğü gibi, Asurlu tüccarlar kendi bağlı buldukları kurumlardan destek alamayınca, yerli saraylardan yardım etmeleri için ricada bulunabilmekteydiler. Bu tip olayların sonucunda kārūm kurumunun herhangi bir ceza yoluna gidip gitmediği ya da Anadolu’lu yetkililerine bir ambargo koyup koymadıkları bilinmemektedir. Ayrıca münferit bir aile içi dava olduğundan ve bu duruma karışmak istemediklerinden mi veya kārūmün saraya karşı yapacağı bir şey olmamasından dolayı mı bu davada pasif kaldığı da merak konusudur. Çünkü İmdī-illum’un bu olayda kralın “hayır” demesi için sadece dua etmede çareyi araması, kendi kurumlarından fazla destek gelmeyeceğini göstermektedir. Diğer taraftan Anadolu sarayının böyle bir riske girmesi, onun karşılığında alacağı kazancın çok yüksek olmasından kaynaklanabileceği kadar, onun bulunduğu kent-beyliğinin bu durumda Puruštattum’un güçlü bir merkez olmasından da kaynaklanabilirdi.

(CMK 101) = Kt. n/k 388⁴⁶: “Ah-šalim, Šu-İštar’a, Ušur-ša-İštar’a, İdī-Kūbim’e ve Enlil-bāni’ye şöyle söylesin: Ben rubāum’u kendi bölgesinde, sikkatum dönüşü yakaladım ve Tamnia yöneticisi ve onun Tamnialı oğluna, erbum taşıdım. O (kral) şunu dedi: ‘senin namına Karahna’da söz aldım, gümüşün boşa götürülmeyecek’, bana mektup gönderdikten sonraki gün, onlar buraya yeminin

⁴⁵ Larsen 2002, 157-158, 113.

⁴⁶ Günbattı 1996, 30-34.

bir (kopyasını) gönderdiler, bana daha kapsamlı bir şekilde bilgileri ulaştırır ulaştırmaz, size yazacağım. Kārum, tabletimi okur okumaz, kāruma gidin ve onların talimatlarını bana gönderin. Sizin gümüşünüzü kurtarmaya çalışacağım. Adam (kral) bir erbum beklemektedir. Kraliçe bana bir beyaz elbise ve bir parça kutānum kumaşı sipariş etti, bana bunları gönderin. Raporlarınızı bana sunun ve Karahna'da onların gümüşünü kurtarmak için herhangi bir harcama yaptıklarını bildirin. Burada ben adama (krala) bir erbum sözü verdim. Siz kārum'a beş mina kalay isteyin.....ve onu bana gönderin.....”.

Yukarıda görülen olayda bir şahsın bir kurumu karşısına aldığı görülmektedir: Kt n/k 1648⁴⁷ belgesinde ise kārum kurumunun bir şahsı sıkıştırmak için Anadolu lu yerli halkı kullandığını görmekteyiz. İlabrat-bani isimli tüccar, Uşur-şa-İstar isimli bir başka tüccara yazmıştır ve Mamalılardan oluşan bir gurubun, kendi ev halkının rahatsız edildiğini ve bu duruma bir son verilmesini istemektedir. İlabrat-bani, arkadaşından, Mamalılara, sebep oldukları rahatsızlık dolayı saraya şikayet edileceklerini söylemesini ister. Fakat onlar bu uyarıyı dikkate almayacak olurlarsa da, Uşur-şa-İstar kārum'a gitmelidir ve buradakilerden Mamalıları durdurmalarını istemelidir.

Çeçen'in de belirttiği gibi, Mamalılar bu örnekte kārum tarafından bir nevi tetikçi olarak kullanılmışlardır. Kārum'un niye böyle bir yola başvurduğu metinde anlatılmaz fakat muhtemelen, İlabrat-bani (İlabrat olmalı) isimli tüccarla bir sorunları vardı. Kārum'un yasal bir kurum olarak yapabileceği her türlü “kanuni” baskıdan sonra tek çare Anadolu yerlilerini, İlabrat-bani'nin evine yönlendirip rahatsızlık vermeleri için yönlendirmiştir. Bu kanun dışı yöntemle kārum ofisi, tüccarı “yola” getirmeyi amaçlamış olabilir. Diğer taraftan İlabrat-bani saraya çıkıp, Mamalıların bu eylemlerinin son bulması için, kraldan yardım isteyeceğini belirtmiştir.

Kt n/k 1648 tableti görüldüğü gibi önemli bilgiler sunmaktadır. Asurlular her zaman katı bir şekilde kendi kurumlarına bağlı değillerdi. Kārum kurumu da aynı şekilde şartlar ne olursa olsun, kendine bağlı olan tüccarları her zaman korumuyordu. Duruma göre bir kārum ofisi kendi çıkarları için yerlilerle işbirliği yapmakta ve bir tüccar da kendi kazancı için yerel saraya yardım etmesi için müracaat edebilmekteydi. KTH 3 (= OAA1 130) belgesinde ise farklı bir durum görmekteyiz. Pilah-İstar isimli tüccar yine tüccar olan Aşşur'nadā'ya yazdığı mektupta, Badna'dan yola çıkarken üç Asurlu tüccara takıldığını fakat bunların gece olunca kendini zor durumda bıraktıklarını ve bir evden (muhtemelen konakladıkları mekandan) altı parça kumaş çaldıklarını belirtmektedir. Pilah-İstar daha sonra Badna'ya geri döndüğünü ve orada bulunan wabartumu bu olaydan

⁴⁷ Çeçen 1990, 146. “Uşur-şa-İstar'a söyle, İlabrat-bani şöyle diyor: eğer Mamalılar oraya gelirler ve İliş-tikal'in kızını, evimden dolayı korkutacak olurlarsa bir ay kadar (mühlet) ver! Burada, sizin meselenizi saray ile ele alacağız. Onlara bilgi ver (söyle), onları sevket! Eğer, seni dinlemezlerse, kārum'a git ve sen şöyle de: adamları, sizin talimatınız için beklemektedir. Kārum, onlara bilgi versin ve onları sevk etsin! Benim (ev) halkımı rahatsız etmesinler!”.

haberdar ettiğini bildirmektedir. Wabartum görevlileri ise buldukları bölgedeki saraya çıkacaklarını ve saraydakilere, Asurlular tarafından çalınan kumaşları bulmak için uğraş vereceklerini belirtmişlerdir. Yine bu görevliler, kumaşların bulunamaması durumunda, bunların değeri üzerinden teminat tutarı ödeyeceklerinin garantisini verdiklerini bildirmektedirler. Badna'daki wabartum yetkilileri, buradaki suçluların Asurlu olmasından dolayı sorumluluğu kendi üzerlerine almışlardır. Bundan dolayı çalınan malların yerli bir şahısa ait olduğu sonucuna varılabilir.

Kt b/k 471⁴⁸ mektubunda ise Anadolu taraf için geçerli olan bir durumu görmekteyiz. Belgede sarayda çalışan ya da hizmet eden bir grup insan, Asurlulara ait olan kumaşı çalmışlardır. Hırsızların yerli olması, Asurluların istedikleri şekilde bunları cezalandıramayacakları anlamına gelmektedir. Fakat bu durumda kraldan izin çıkmıştır ve Asurluların hırsızları idam etmeleri için bir engel kalmamıştır. Anlaşılan kral, tam olarak yetkiyi/kararı Asurlulara bırakmamıştır fakat aynı zamanda onların isteklerini de yerine getirmiştir. Kendi yurttaşının kaderini doğrudan olarak tüccar grubuna bırakmak yerine, kendisi de burada bir güç gösterisinde bulunmuş ve aynı zamanda Asurluların haklarını da gözetmiştir. Dolayısıyla kral var olan ekonomik sistemi korumak adına bu diplomatik davranışı sergilemiştir.

Bu bölümde sunulan belgelerden de görüldüğü gibi, antlaşmaların şartları kişiye ve bölgeye göre değişebilmekteydi. Asurluların ticaret sistemi, Anadolu kent-beylik siyasi sistemi içinde fazla öne çıkmayan güçsüz ya da vasal statüsünde olan küçük merkezlerden faydalanmasını iyi bilmekteydi. Örneğin yukarıda verilen KTP 14 belgesinden de anlaşıldığı üzere, Asur ticaret ağının dışında kalan merkezlerin yöneticileri, fazla taleplerde bulunamayacağı gibi karşı tarafın isteklerinin büyük bir kısmını da yerine getirmekteydiler. Bu krallar ya da beyler Asurluları bölgelerine ticaret yapmaları için davet etmiş olabilmelerdi. Çünkü Asurluların o bölgeye ticaret yapmak için uğramaları, o merkezin pazarlarının canlanmasını ve böylelikle ekonominin güçlenmesini sağlamaktaydı.

Oysa Kaneş, Puruṣhattum ya da Wahṣuṣana gibi önemli merkezlerin yöneticileri, Asurluların karşısına daha fazla şartlar ve isteklerle çıkabiliyorlardı. Bu siyasi güçlerin, Asurlu tüccarlar ile yaptıkları sözleşmeler diğerlerine göre daha eşitti ve bazı durumlarda ise Asurluların sınırlarını zorlayabiliyorlardı. Daha önce de bahsedildiği gibi, saray ve tüccarların arasındaki iletişim sadece gümrük/vergi ödeme ya da bazı hakları koruma ile alakalı değildi. Belgelerden de anlaşılacağı gibi, çoğu zaman saray halkının üyeleri ve tüccarlar arasında bakır, yün ya da daha farklı malların alışverişi yapılmaktaydı. Saray tarafından alınan malların çoğu daha sonra ödeme koşuluyla alınmaktaydı ve saray genelde borcunu ödemekte sıkıntı çekmekteydi. Bu nedenden dolayı bir süre sonra sarayın, Asurlu tüccarlara olan borçları birikmekte ve bazı durumlarda ürünü alan kişiler geri ödemeyi de

⁴⁸ Balkan 1974, 31 (dipn. 16).

fazla ciddiye almamaktaydı. Güçlü kent-beyliklerinde tüccarlar bu duruma fazla müdahale edemiyorlardı, en fazla mallarını satın alan kişiyi “boykot etme” gibi yollara başvurmaktaydılar. Bir başka konu ise, Asurluların açık bir şekilde haklı oldukları durumlarda, alttan almalarıdır. Yine KTH 14 belgesindeki örnekte olduğu gibi, tüccar, arkadaşlarından sabırlı olmalarını çünkü herkes sözü edilen rabi sikkatim’in huyunu bildiğini yazmaktadır. Bu durum Asurluların bazı durumlarda kaprisli kişilikleri idare ettiklerini ve böylelikle kazanç getiren bir bölgeyi kaybetmek istemediklerini göstermektedir.

Anadolu sarayları ve Asurlu tüccarlar ve bunların bağlı oldukları kurumlar arasındaki iletişim ve bağlantılar buldukları bölge ve şartlara göre şekillenmekteydi. Asurlular karşılarında ekonomik ve siyasi bakımdan zayıf bir beylik bulduklarında, bunlardan sonuna kadar faydalanmaktan çekinmiyorlardı. Diğer taraftan Anadolu’nun siyasal ve ekonomik güçleri ile daha eşit şartlarda ticaret yapabiliyorlardı. Bazı durumlarda ise bu gücün Anadolu sarayına bağlı olan kişilerin eline geçtiğini görülmektedir.

ANADOLU HALKI VE ASURLU TÜCCARLAR ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Asurlu tüccarlar aralarındaki haberleşmelerde Anadolu kralların isimlerini genellikle kullanmazlardı. Onları ifade ederlerken sadece “rubaum” kelimesini kullanmaktaydılar. Aynı şekilde yerli halktan söz ederlerken de, isimlerini söylemek yerine onlardan nuam olarak söz etmekteydiler. “Nuam”⁴⁹ kelimesi kaba, cahil ve kültürsüz yani barbar anlamına gelmekteydi.⁵⁰ Mezopotamyalı tüccarlar bu kelimeyi hangi anlamda kullandıkları bilinmemektedir. Kelimenin doğrudan olumsuz ve aşağılayıcı anlamını kullanabilecekleri gibi, sadece “yerli/yerel halk” anlamında da kullanmış olabilirler. Fakat zaman içerisinde Anadolu’lular ile evlilik ve ticaret yapmaları, ayrıca doğan bazı çocukların gittikçe Asur’dan çok Anadolu kültürüne yakın olması ise, Asurluların fazla ayrımcı olmadığını göstermektedir. Daha sonra ele alınacak olan bazı belgelerden, Anadolu kadınların ve Asurlu tüccarların evlenmelerinin genel bir durum olduğu görülmektedir.

Kültepe arşivleri, iki halk arasındaki iletişiminin daha çok borç alma ve vermede gerçekleştiğini göstermektedir. Belgelerde borcu veren kişinin genellikle Asurlu olduğunu ve alanın da Anadolu’lu olduğu görülmektedir. Asurlular birbirlerinden yaklaşık % 30 faiz alırken (değişebilmekle beraber bu oranların en düşüğü % 10 en yükseği ise % 120 olduğu söylenebilir) bu oran yerli kişi olunca artmaktaydı.

Nadir de olsa Asurlu tüccarların da Anadolu’lular’dan borç aldığı görülmektedir. ATHE 4⁵¹ belgesinde bu durum gözlenmektedir. Kt o/k 86⁵²

⁴⁹ Veenhof 1977, 110. Burada bu terim ile bir grubun diğer bir grubu “ötekileştirdiği” düşünülmektedir.

⁵⁰ Edzard 1989,107-109.

⁵¹ Kienast 1960, 7.

numaralı metinde de alacaklının bir yerli ve borçlunun bir Asurlu olduğunu görmekteyiz. Metin şu şekildedir: “..gümüşün ve bakır kazanın yerliye ait olduğunu sen bilmiyor musun? Sen benim kardeşimsin! Eğer bakır kazan satıldı ise, sen ve vekilim yünü kontrol edin ve mühürleyin ve aldığınız kadar bedeli ilk ulak (olan) Adad-tappa’i ile bana gönder ki burada yerli benim kanımı içmesin..”! Buradaki “ yerli benim kanımı içmesin” ifadesi Asurlu tüccarın borcunu ödemediği takdirde, yerli şahıs tarafından çok ağır bir şekilde cezalandırılacağı konusunda tedirgin olduğunu göstermektedir. Aynı arşive ait olan Kt. o/k 70⁵³ belgesinde şu satırlar yer almaktadır: “..111 ½ mina bakırı, Şumma-libbi-Aşşur’a verdim. 30 ½ mina Ziriya’ya verdim. 30’dan ½ mina eksik bakır içinden, 9 ½ mina bakır eşeklerin yiyeceği saman için tarttım. 3 mina bakır (bronz aksesuarlı) kemer için tarttım. 3 mina (eşeklerin) üst-yükü için tarttım. 3 mina arum için tarttım. 3 ½ mina Şamaş-re’i’ye verdim. 2 1/3 mina Ziriya’ya verdim. 1 mina bakır kişşanum için tarttım..”. Mektupta ismini belirtilmeyen bu kişi, yerli ya da Asurlu ayrımı yapmadan farklı kişilere borç verdiği anlaşılmaktadır.

Kt n/k 1716 b⁵⁴ belgesi, alacaklı ve verecekliğin nasıl bir sözleşme yaptıklarını gösteren güzel bir örnektir. Bayram, bu metni şu şekilde çevirmiştir: “Bulina ve karısı Walawala üzerinde Puzazu ve Mannum-ki-Aşşur’un ⅓ mina beş şeqel gümüşü vardır. İli-dan’ın eponiminde, Mahhur-ili ayında, Aşşur-idi ve Şu-İstar’ın hamuštumun’dan⁵⁵ itibaren; seneye, kral: (tanrı) Nipas’ın mabedinden (dini töreni tamamlayıp) çıktığı zaman (borçlular borçlarını) ödeyecekler. Eğer ödemezlerse Kaniş’in hükmü gereğince faizi ilave edeceklerdir. Onun kocası, o (adamın) kadın kölesi Zitwan, onun erkek kölesi Kanana, Zia ve onun evi rehindedir. İdi-İstar’ın huzurunda, Kalulu’nun huzurunda, onun karısı Kuzaza’nın huzurunda, Sula’nın huzurunda Hanu’nun huzurunda, Kulanal’a’nın huzurunda”. Yerli bir çift ve Asurlu tüccarlar arasında yapılan bu borç-senedinde, dikkat çeken farklı unsurlar da bulunmaktadır. Borcun ödeneceği tarih Asurlular için belli bir eponim senesine göre belirtilirken, Anadolu lular için ise kendi tarihleme yöntemlerinden bir türü olan, belli bir dini tören zamanı, kaydedilmiştir. Bu tarihleme sistemi, vadeyi gösteren bir sistem olarak değil sadece tarihlendirme amacıyla kullanılmıştır.

Bazı belgelerden Asurlular ve Anadolu luların birbirlerinden ev alıp sattığı da görülmektedir. Kt. v/k 28⁵⁶ belgesinde böyle bir alış-verişin gerçekleştiği anlaşılmaktadır: “Aşaşi, Kula, Gawā, Hanu, Walhaşna ve Tunuman, Haşui, bu

⁵² Albayrak 2000, 40.

⁵³ Öz-Albayrak 2005, 22-23.

⁵⁴ Bayram 1990, 461-462.

⁵⁵ *Hamuštum*, “hafta eponim’i” karşılığındadır. Yani hafta, isim(ler)i belirtilen şahıs(lar)ın adıyla anılır. Bu kelimenin tarihleme yapmanın haricinde başka fonksiyonları ifade edip etmediği tartışmalıdır. Akadca “beş” anlamındaki *hamšu(m)* kelimesiyle ilgisi açık olmakla beraber “5 günlük hafta” ya da “ayın 1/5’ini ifade eden hafta” karşılıkları daha önce tartışılmıştır. Uzmanlar “hafta” ve “beş” kelimesini bir arada kullanarak bir açıklama yapmanın doğru olacağı düşüncesindedirler.

⁵⁶ Günbattı 1989, (metin no: 4) 54-55.

adamlar (ile) Ab-şalim'in tüccarı ve Ab-şalim'in evi fiyatı karşılığı sattılar ve (evi) Şalma-Aşşur'un adına Puzur-Aşşur ve Ennum-Aşşur satın aldılar. Eğer ev üzerinde birisi hak iddia ederse, bu adamlar ve Ab-şalim (hesabı) temizleyecektir ve 10 mina gümüş ödeyecekler. Adudu'nun oğlu Lulu'nun huzurunda. Dudubiala'nın oğlu Talia'nın huzurunda". Bu metinde, ilk satırlarda adı geçen yedi şahıs, anlaşıldığı kadarıyla, Asurlu Ab-şalim'in evini, Şalma-Aşşur adına Puzur-Aşşur ve Ennum-Aşşur'a satmışlardır. Yapılan bu satımdan şikâyet edecek olan olursa da ceza olarak 10 mina gümüş ödeneceği belirtilmiştir. İlginçtir ki bu alış-verişte, sadece iki yerlinin ismi şahit olarak yazılmıştır ve herhangi bir Asurlu şahısın ismi verilmemiştir.

(CMK 68)=ATHE 63 tüccar Puzur-Aşşur tarafından İmdilum'a gönderilmiştir ve Anadolu sarayı ve halkı ile Asurlu tüccarların arasındaki ilişkiyi anlamamızda yardımcı olabilecek bir belgedir. Metnin ilgili satırlarında şu ifadeler yer almaktadır: "...Zalpa'dan kumaş ve Hurama'dan bakır gelince, onları kervanla Tawinia üzerinden Wahşuşana'ya gönder. Burada saraya sorduk ve onlar (bize şu şekilde cevap verdi): 'Kaneş halkı size (sizin seyahatinize) katılmak istiyor. Buraya gelin..!'"

Anadolulu ve Asurlu tüccarlar arasındaki ticaret bağlantıları sadece erkekler arasında olmayıp, kadınlar ile de gerçekleşmekteydi. Borç senetlerinde yerli kadının ismi geçerse bu genellikle kocası ile birlikte aldığı bir borcun ortaklığında bulunduğu içindir. Fakat bazı istisnai durumlarda kendi başına mukaveleler yapabilmekle birlikte genelde kocası ile birlikte borç almaktaydı. Örneğin OAA1 148 (=CCT 5, 48b+c) antlaşmasında Mawaşhi isimli bir kadın, bir tüccardan 1 mina 7 ½ şeqel gümüş almıştır ve bu borcu hasat zamanından önce ödemesi gerekmektedir. Eğer Mawaşhi bu miktarı zamanında ödeyemez ise, her ay her mina için 3 şeqel faiz ilave edileceği belirtilmiştir.

Yine yerli bir kadın olan Madawada, Anadolu lularla ve Asurlularla alış-veriş yaptığı anlaşılmaktadır. CCT I 9b (=El 1 82)⁵⁷ belgesi de içeriği bakımından önemlidir: "Madawada İmlika'dan 1 ⅔ mina 6 şeqel tasfiye edilmiş gümüş alacaktır. Şu-Kübum ve Gazia'nın haftasından itibaren, Puruşhattum'a girişinde ½ mina gümüşü bana gönderecek. 1 mina 16 şeqel gümüşü (ise) yedi aya kadar tartacak. Eğer tartmazsa kârımın kararına göre faiz ilave edecek. Kanwarta ayı; İddi(n)-abum'un senesi; şahit Hubidam, şahit İnba-Aşşur". Madawada ile ilgili ilginç bir başka belge de Kt. o/k 44⁵⁸ nolu metindir. Bu metinde şu satırlar yer almaktadır: "Hapuala'nın mührü, Şümi-awa'nın mührü, Lulu'nun mührü, Kammalia'nın mührü, Madawada, Lulu ve Kammalia'dan ⅓ mina 2 ½ şeqel gümüş alacaktır. Aşşur-taklaku'nun haftasından itibaren hasat zamanına kadar ödeyecektir". Verilen örnekleri tartışmadan önce Kt. o/k 84⁵⁹ numaralı belgeye de incelemek, yerinde olacaktır. Albayrak metnin tercümesini şu şekilde vermiştir:

⁵⁷ Burada Albayrak 1998, 4, tercümesi kullanılmıştır.

⁵⁸ Albayrak 1998, 6-7.

⁵⁹ Albayrak 1998, 9-10.

“Madawada ve İddi(n)-Aššur Peruwa’dan yarısı buğday yarısı arpa (olmak üzere) altı çuval ve üç kap (tahıl) alacaktır. Hasat zamanında Madawada’nın ölçü kabı ile ölçülecek. Şahit Puzur-İstar, şahit Kanualı Peruwa”.

Bu belgelerde dikkate değer birçok öge geçmektedir. Borç senetlerinde Anadolulu ve Asurlu şahıs isimleri yan yana şahit olarak yer almaktadır. Sonuncu belgede Madawada ile bir Asurlu bir tüccarın ortak olduğu ve bunların yerli bir kişi olan Peruwa’dan alacaklı oldukları anlaşılmaktadır. Kt. o/k 44 nolu belgede ise yine yerli olan bazı kişilerin Madawada’ya borçlu oldukları görülmektedir. Bu metinde ilginç olan olay ise Puzur-İstar isimli bir Asurlu’nun da Anadolulular arasında yapılan bir senette şahit olarak geçmesidir.

Kt n/k 32⁶⁰: “Ši us Amiri Peruwa’nın mührü, Habercilerin Amiri Happuala’nın mührü, Hikiša rahibi Kikaršan’ın mührü, Fırtına Tanrısı rahiplerinin başı Gadudu’nun mührü, elanum’un hizmetkârlarının Amiri Kuwatar’ın mührü. Aššur-mitti’nin oğlu Enam-Anum’un mührü. Kukkulanum’un oğlu Mannum-balum-Aššuri’nin mührü. Pazarlar Amiri Aši’et’in mührü. Warad-Kubi’nin mührü. Kura’nın oğlu Aššur-šamsi’nin mührü. Savaş Tanrısı’nın rahibi İnar’ın mührü. Onun karısı Awawani’nin mührü. Orduların Amiri Bulina’nın mührü. Kurkura’nın oğlu Tamuria’nın mührü”.

Bu belgenin Asurlular ve Anadolulu şahısların arasında yapılan bir ortaklığın iptali olduğu sanılmaktadır.⁶¹ Bu örnekteki antlaşma Kt n/k 1716 b’den farklıdır, çünkü burada Anadolulu krallar ve pazarlar başkanı, rahip gibi diğer üst düzey yöneticiler de şahit olarak gösterilmiştir. Ortaklık iki Anadolulu kardeş olan Šalkuata ve Tamuria ile Asurlu tüccar Eddin-Aššur arasında yapılmıştır. İki taraf arasında yapılmış olan antlaşma Kaneš kralı Hurmeli ve onun rabi simmiltimi Harpatiwa zamanında gerçekleştiği düşünülmektedir. Hesapların kapanması ise kral İnar ve onun merdiven-büyüğü olan Šamnuman zamanına denk gelmektedir (Šalkuata’nın, İnar zamanında öldüğü ve yerine oğlunun geçtiği sanılmaktadır). Yapılan antlaşmaya kral ve bunun rabi simmiltimin’den hariç, diğer üst düzey yetkililer de şahit olmuştur. “Tanrıların Sokağı’nda ve tanrı Aššur’un hançeri önünde” ifadesi hem Kaneşlilerin hem de Asurluların tanrılarına eşit şartlarda önem verildiğini göstermektedir. Sözleşmenin son paragrafında ise, ortaklardan biri ya da bu kişinin eşi veya oğlu/oğulları yapılan antlaşmaya sadık kalmayıp, karşı tarafa ya da bu kişinin eşine veya oğluna/oğullarına dava açacak olursa, diğer kişiye 30 mina gümüş ödeyeceğini ve ölüme çarptırılacağı vurgulanmaktadır. Burada da yerli tarafa ve Asurlu tarafa eşit şartlarda müdahale yapıldığı anlaşılmaktadır.

Yine yazılı kaynaklardan, zaman zaman Asurluların yerliler tarafından zor duruma sokuldukları anlaşılmaktadır. BIN 4, 49 = OAA1 mektubunda Aššur-nādā isimli tüccar iki yerli şahısın kendisini dolandırdığını bildirmektedir. Kt b/k 471

⁶⁰Dercksen 2004, 166-167; Donbaz 1989a, 75-77; Forlanini 1995, 124-125.

⁶¹Veenhof –Eidem 2008, 144 (dipn. 667).

belgesinde ise sarayda görev yapan yerlilerden bazıları Asurlulardan kumaş çalmışlardır ve bunlar kralın izni ile Asurlu tüccarlar tarafından cezalandırılmışlardır. Bu örnekte, kumaşı çalan kişilerin sarayda çalışması, kralın bu olaya doğrudan dahil olmasına neden olduğu düşünülebilir. Fakat genelde yerli ve Asurlular arasında bir sorun çıkarsa ve kendi aralarında bunu çözemezler ise son sözü kral söylerdi.

Bazı belgelerde ise Asurluların yerli halktan hariç, yerli kurumlardan da borç aldıkları bildirilmektedir. Tıpkı Asurluların bit kârımı gibi, Anadoluluların da ticari kurumlarının olduğu düşünülmektedir. Asurlular bazı mektuplarda bunlardan bit nuāim olarak bahsetmektedirler.⁶² Albayrak, tarafından ele alınan Kt m/k 69⁶³ belgesinde “..babamız öldüğünde ben ve sen orada bulunduk. Babamız bir şeşel gümüş (miras) bırakmadı. (Bunun üzerine) ben yerli tüccar evine girip, iki mina gümüş yerli tüccar evinden aldım ve babamızın defni için harcadım...” satırları geçmektedir. Konu ile ilgili ve yine Albayrak tarafından tercüme edilen bir başka metin de Kt 87/k 252’dir⁶⁴. Mektubun içeriği Wahşuşana kârumunun aldığı bir karar ile ilgilidir: “Wahşuşana kârumu’nun mührü. Kârum’un küçük ve büyük (meclisleri) karar verdi: Aşşur-dan’ın oğlu Şurama’nın adına onun yerli tüccar evine olan ½ mina dört şeşel gümüş borcunu Amur-ili tarttı ve şehir halkının (huzurunda) yemin ettiler. Bu gümüşten dolayı Şurama Amur-ili’den bir hak talep etmeyecek”. Nuāim kavramı n/k 567 nolu⁶⁵ belgede de geçmektedir. Mektupta şu satırlar yer almaktadır: “ ...iki kumaşı (ve) 2 mina 13 ½ şeşel gümüşü Şumi-abia’ya tarttır. Eğer ödemeyi istemezse sen şöyle söyle: Yerli tüccar evinden⁶⁶ fâizli olarak alacağım...”.

Bu ilginç kurum, yeri gelince borcunu ödeyemeyen Asurluyu tutsak olarak tutabiliyordu. Kt. o/k 13b numaralı bir mektupta, Kusātum isimli bir Asurlu kadın, Ennānātu-Aşşur isimli bir şahısa şu bilgileri vermektedir: “...Sen kardeşimsin! Burada benim yanımda kimse yoktur. Kardeşlerim beni yerli tüccar evinde bıraktılar, yanımda hiç kimse yoktur! Lütfen kadın köleye dikkat et ve ilk ulak ile bana gelsin! Burada yanımda (ne) bayan hizmetçim (ne de) hizmetçi(m) var..”⁶⁷ Albayrak, burada kadının kardeşlerinin borçlarından dolayı bit nuāim’e bırakıldığını düşünmektedir. Benzer bir olay da Kt. m/k 66⁶⁸ tabletinde görülmektedir. “... o Timelkia’da harcama yaptı, 10 şeşel gümüşü Şumi-abiya ödedi ve Buzua’nın oğlu Aşşur-nişu’yu yerli tüccar evinden çıkarttı..”.

Alişar’da bulunan OIP 27, 12 belgesinde de bu terim geçmektedir: “..... Arzi-amur’un oğlu Anina ⅓ mina [üç] şeşel gümüşü nuāuma borçludur. Onun

⁶² Albayrak 2000, 39.

⁶³ Albayrak 2000, 40-41.

⁶⁴ Albayrak 2000, 42.

⁶⁵ AKT II, 53; Albayrak 2000, 41.

⁶⁶ *É nuaim* kavramını Albayrak 2000, 41’de “yerli tüccar evi” olarak yorumlarken, Bilgiç-Bayram 1995, 93-95, AKT II, 53’de bunu “ yerlinin evi” olarak yorumlamışlardır.

⁶⁷ Albayrak 2000, 39-40.

⁶⁸ Albayrak 2000, 41.

borcu olan $\frac{1}{3}$ mina 3 şeşel gümüşü, Uşur-ša-Aşşur'un oğlu İddin-kubum...ona tarttı, ve o Anina'yı nuāum'un evinden çözdü....”.

Asurlu tüccarların bit nuaim dedikleri yerli bir kurumdan borç alabildikleri ve eğer aldıkları miktarı geri ödeyemezlerse de bu yerlerde rehin olarak tutulabilecekleri, bu belgelerden çıkarılan bir sonuçtur. Asurlu grup ve Anadolu halkı, alım-satımdan başka farklı alanlarda da ilişkiler kurmaktaydılar. Evlilik bunlardan biriyken, köle alım satımı ya da günlük ihtiyaçların karşılanmasında da bu iki grubun işbirliği içinde bulundukları anlaşılmaktadır. Örneğin OAA1 175'de⁶⁹ Aluluwa isimli bir Anadolu'nun İddin-İstar isimli bir Asurlu tüccarın hizmetine girdiği görülmektedir. Metinden anlaşıldığı kadarıyla Aluluwa, Asurlu tüccar için büyük ihtimalle satış yapacaktır. Antlaşmanın birçok yerinde de vurgulandığı gibi Aluluwa, Asurlu'nun izni olmadan farklı işler kabul etmeyecektir yani izinsiz satış yapıp ekstra kazancı kendine saklamayacaktır. Ayrıca İddin-Aşşur'dan kâr da saklamayacaktır. Eğer bunu yaparsa faizi ile ödeyecektir. Bu belgede önemli olan, yerli şahısların Asurluların hizmetine çalışabildiği ve kârın bir bölümünü (burada $\frac{1}{3}$ olarak belirlenmiş) patronuna vermesi gerekmektedir. Aluluwa'nın, İddin-Aşşur'a borcu olduğundan dolayı mı yoksa kendi istediği ile mi bu işe girdiği merak konusudur.

Belirtildiği gibi Anadolu'ya gelen tüccarlar zamanla buradaki yerli kadınlarla evlenmişlerdi. Michel'e göre karışık evlilikler, üçüncü kuşak Asurlular döneminde iyice artmıştı.⁷⁰ Tüccarlardan bazılarının bölgede yaptıkları evlilikler ilk iken, diğerlerinin Asur'da eşleri bulunduğu halde, Anadolu'da ikinci kez evlenmekteydiler. Anadolu erkeklerle Asurlu kadınlar arasında ise fazla evlilik görülmemektedir. Genelde Anadolu'lularla evlenen Asurlu kadınların dul oldukları anlaşılmaktadır. Mesela Asurlu bir bayan olan İstar-lamassi ilk evliliğini Asurlu bir şahış ile yapmış, daha sonra ise Lulu isimli bir yerli erkek ile evlenmiştir.⁷¹ Bu konuda verilebilecek bir başka örnek ise Or. 47 (1978) 415⁷² belgesidir, burada İstar-baştı isimli bir kadın, tanınan bir tüccar olan İmdilum'un kızıdır ve ikinci evliliğini yerli Anuwa ile yapmıştır.

Asurların yazılı kaynaklarında Asurlu ya da Asur'da yaşayan eşler aşşutum/aşşatum olarak geçerken, Anadolu'daki ikinci eşler ise amtum olarak geçmekteydi (ikinci evlilik bir Asurlu kadın ile yapılırsa bu kişi de amtum olarak geçmekteydi). Aşşutum'un anlamı “baş/ilk kadın” iken, amtum'un doğrudan anlamı yani kelimenin kökeni ise kadın köle idi. Fakat aşşutum ve amtum'un hakları pratikte çok farklı olmasa da, bunlardan doğan çocukların arasında hukuki

⁶⁹Aluluwa İddin-İstar'a 4 $\frac{1}{2}$ mina *liti*-gümüşü borçludur; Aluluwa İddin-İstar tarafından hizmette tutulmaktadır. Gelir olarak ne alırsa İddin-İstar bunun $\frac{2}{3}$ ve Aluluwa bunun $\frac{1}{3}$ ünü alacaktır. Eğer İddin-İstar'dan saklayacak olursa, her ay her mina için 6 şeşel oranında faiz ekleyecektir. İddin-İstar'ın izni olmadan iş alırsa (o iş) ondan alınacaktır. O, ya İddin-İstar'ın evine girecektir ya da terk edecektir. İddin-İstar'ın izni olmadan iş almayacaktır”: (Larsen 2002, 232-233).

⁷⁰ Michel 2001, 124.

⁷¹ Veenhof 1998, 126.

⁷² Hecker 1986, (dipn.9), 147.

olarak fark olabilirdi. İki ya da daha fazla evlilik Asurlulara özgü bir adetti, Anadolu'lar genelde monogamiyi uygulamaktaydılar. Ayrıca yine iki halk arasında bu konuda farklı olan bir nokta da, Anadolu'lu çiftlerin evlenmesi ve boşanması olayında yönetici ya da onun yardımcısı yani kısaca sarayın bu işe karışmasıydı. Asurlularda ise bu konu daha çok özel alanda halledilmekteydi. Fakat boşanma esnasında mal paylaşımı gibi konularda sorun çıkarsa, onlar da bir kuruma başvurmakta idi, Anadolu'da bu genelde kārūm dairesi olmaktadır. Yerli ve Asurlu evliliğinde ise bu tür konularda genelde yerel hukuk geçerli olmaktadır.

Asurlu tüccarların yerli biriyle evlilik yapma isteklerinin farklı sebepleri olmalıydı. Asur'dan çok Anadolu'da bulunan bir tüccarın, Anadolu sosyo-kültürüne ait bir kadınla evlenmesi ayrıca aynı zamanda Asur'da işlerini de takip edebilecek bir eşin bulunması, pratik bir çözüm olabilirdi.

Asurlu bir kadın olan Šarrat-İstar⁷³, (BIN 4, 88=) OAA1, 72'de Aššur-nādā'ya Asur'daki iş durumları hakkında bilgi vermektedir. Šarrat-İstar Aššur-nādā'ya ona gönderdiği bazı kumaşlardan ve eline geçen bakır, gümüş ve altın miktarından bahsetmektedir. Ayrıca mektupta şu satırlar da yer almaktadır: “.. iç çamaşırları senin Kaneš'teki karın içindir. Kaneš'te seninle birlikte kalan eşini seveceğim...” Belgeden de anlaşıldığı gibi burada Asur'da bulunan kadın, Aššur-nādā'nın işlerinin yürütmesinde büyük rolü vardır. Ayrıca bu kadının, Anadolu'daki eşe de saygı duyduğunu ya da bu duruma sadece kabullenmek zorunda kaldığını anlamaktayız.

Kt. o/k 172b, Kt. o/k 195b, Kt. o/k 117 ve Kt. o/k 134 tabletleri borç senetleridir ve bunlarda yerli ve Asurlu bir çiftin isimleri geçmektedir. Asurlu bir tüccar olan Ennum-Aššur, yerel bir isim taşıyan bayan Šaptamaniki ile evlidir. Diğer Anadolu-Asurlu evliliğinden farklı olarak, bahsi geçen metinlerde Šaptamaniki, amtum yerine aššutum olarak geçmektedir. Bu durumda Šaptamaniki, Ennum-Aššur'un ilk eşi olmuş olabilir ya da Asurlu bir babanın kızı olduğu için, birinci eş statüsüne layık görülmüş olabilirdi. Tıpkı Anadolu'lu çiftler gibi bu çift de borcu birlikte üstlenmişlerdir. Kaneš Kārūm'un II. tabakasının sonlarına doğru tarihlendiği düşünülen bu tabletleri⁷⁴ yakından incelemek karışık evlilikleri anlamada yardımcı olacaktır.

Kt. o/k 172b⁷⁵: “..1 mina saflaştırılmış gümüşü Šū-Kittum'un oğlu Ennum-Aššur ve karısı Šaptamanika üzerinden tüccar alacaktır. Kadın köle, Hutruman, senin oğlun ve Kuzita (yani) ev (halkı) gümüşle (sorumlu) tutuldular. Amuraya'nın oğlu İnnaya'nın haftasından itibaren dört haftaya kadar tartacaklar. Eğer tartmazlarsa kadın köleleri, zarar için vereceğim ve eğer yetişmezse, gerisini evden alacağım. Allanātum ayı, Alahum'un oğlu Aššur-malik'in senesi, İlr-bāni'nin huzurunda, İlaprat-bāni'nin huzurunda”. Özellikle bu metin, Anadolu'lu'lar arasında

⁷³ Larsen 2003, 108'de bu kadın, Aššur-nādā'nın karısı ya da kızkardeşi olabileceğini belirtmiştir.

⁷⁴ Albayrak 2004 a, 3.

⁷⁵ Albayrak 2004 a, 11-12.

yapılan borç-senetlerine çok benzemektedir. Yerlilerin belgelerinde görüldüğü gibi, burada da evin hanımı ve diğer üyeleri borçtan topluca sorumlulardır. Yine yerli belgelerde görüldüğü gibi borcun sahipleri teminat olarak kadın kölelerini ipotek etmektedirler.

Yine yerli kadınlar ile Asurlu tüccarlar yaptığı evlilikleri açıklamada yardımcı olabilecek örnekler: Asurlu tüccar Aššur-nādā'nın Anadolu lu eşine yazdığı mektuplardır.

CCT 3, 7a= (OAA1 50) belgesi ise Aššur-nādā ve onun Anadolu lu eşi Šiṣahšuṣar arasında bir yazışmayı içerir. Aššur-nādā, eşine, yolculuk esnasında gelişen bazı konularla ilgili bilgi vermektedir. Aššur-nādā daha önceleri eşine baharda mektup yazacağına dair söz vermiştir fakat bu sözünü tutamamıştır. Tüccar, kötü hava şartlarının işlerini kötü etkilediğinden bahsetmektedir ve Šiṣahšuṣar'a tekrar mektup yazacağından ve kendi bulunduğu yere gelmesini isteyeceğinden söz etmektedir. Ayrıca Aššur-nādā eşine, ismini vermediği bir kişiye dikkat etmesini ve bu şahısa para kaptırmaması ile ilgili uyarıda bulunmaktadır. OAA1 51 belgesi de yine bu çift arasında haberleşmelerden biridir ve alışveriş ile ilgili bilgiler içermektedir. Belgeye göre Aššur-nādā, İli-iṣar ve Huluba isimli iki kişiye orak ve kalay vermiştir ve karşılığında da bu kişilerin Aššur-nādā'nın eşi Šiṣahšuṣar'a buğday ve subaru-yemi olarak geçen iki ürün vermeleri gerekmektedir. Asurlu tüccar, eşine bu ürünlerin teslim edilip edilmediği ve edildiyse de ne kadarının geldiği konusunda niye bilgilendirmediğini sormaktadır. Aššur-nādā devamında, bu ürünler eğer gelmediyse o kişilerin kendi evine giremeyeceklerini belirtmektedir. Bundan başka, eşi Šiṣahšuṣar'dan, Huluba'yı hapse attırmasını ve İli-iṣar'ın onlara olan borcunu ödetmesini istemektedir. TC 2, 47=CMK 358=OAA1 52 numaralı metinde ise şunlar yazmaktadır: "Aššur-nādā'dan Šiṣahšuṣar'a: 55 minalık domuz-yağı benim mührümün olduğu bir torbada ayrıca narutu-maltı Šamaš-bāni tarafından sana getirilmektedir. Lütfen onun tarafından bırakılan muzum ve ewazātum'u kuru ve onları gönder. Onlar bakırı satsınlar ve saman alsınlar. Samanın kurummasına dikkat et. Alāhum'un iyi kalitede bir öküz almasını ve samanı toplamasını (harman etmesini) sağla..". CCT 3, 7b=CMK 218=OAA1 60 metninde, Aššur-nādā içlerinde kardeşinin de bulunduğu bir tüccar grubuna yazmaktadır. Belgede şu cümleler vardır: "...eşime söyleyin, onlar eski buğdayı öğütsünler fakat o, biralı ekme katmasın..".

Sunulan belgelerden, bir Asurlu tüccar ile eşi olan yerli kadınlardan, bu tip evliliklerde hangi görevlerin beklendiğini görmekteyiz. Eşi iş gezisinde olan bir kadın, finansal işlerle uğraştığı gibi aynı anda evin giderlerini de karşılamalıydı. Kısaca kadın bulunduğu yerde hem ev içinde hem de dışarı alandaki yani hem kendi hem de eşinin yapacağı işleri yapmalıydı. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla kadının yanında ya da yakınında çoğu zaman bir Asurlu akrabası bulunduğu görülmektedir. Bu bazen oğlu, kayınları ya da firmaya ortak olan başka Asurlu şahıslar olabilmekteydi. Buradan tüccarların bilinçli bir şekilde eşlerini işlerine ortak ettikleri ve kadınların gerçekten aile firmalarında önemli fonksiyonlarının

olduğunu anlamaktayız. Mesela Şişahşuşar'ın yetki sınırlarının geniş olduğunu AKT I, 15=OAA1 73 metninde de görmekteyiz. Şişahşuşar kent dışında bulunan Aşşur-nādā'ya yazdığı bu mektupta, ortaklarının yaptıkları satışlardan, kendi ellerine geçen ya da geçmeyen miktardan, alacaklı oldukları borçların geçen süresinden bahsetmektedir. Ayrıca O, Aşşur-nādā'nın neler yapması gerektiğine dair talimatlar da vermektedir.

Bir başka çift ise Puzur-Aşşur ve Niwahşuşar'dır: Kt. o/k 26⁷⁶: “Puzur-Ana şöyle (şöyler), Ennum-Aşşur'a, Duma'ya, Niwahşuşar'a ve (Niwahşuşar'a) onun hizmetçisi (karısı) Niwahşuşar'a şöyle: iki Zalpa tülünü Anah-ilı, beř mina yünü Sūsānum, [bir] tülü Ağıya, [bir şeel] gümüşü Atata'nın hizmetçisi Kurub-İştar, [x mi]na yünü Kula, [x m]ina (henüz) yüklememiş (malı) [Şu]mı-abıya, bir incirden sicimi ve koşum takımını; Enna-Aşşur bütün bunları benim mührümle sana taşımıştır...”.

Kt. o/k 29⁷⁷: “Puzur-Aşşur şöyle şöyler: Kurara'ya ve Niwahşuşar'a; Niwahşuşar'a şöyle: iki Zalpa tülünü benim mührümle, Tāb-şilla-Aşşur'un ođlu Anah-ilı, beř mina yumuşak yünü şamaş-abı'nın ođlu Sūsānum, bir tülü Amrāya'nın ođlu Ağıya, bir şeel gümüşü Atata'nın hizmetçisi Kurub-İştar, bütün bunları sana getirmektedirler. Eđer orada sana (bunları) vermeyen biri olursa Kurara onu yakalasin ve ona gümüşü tarttırsın ve (gümüşü) sana versin. Elimde gümüş olmadığı için (sana) gönderemedim. Kazanları gümüşe vereceğim (satacağım) ve (birkaç) güne kadar orada oturacağım (olacağım)..”.

Yerli bir kadınlarla evlilik yapmaları ayrıca, onların yeni akraba bağlantıları kazanmalarına da sebep olmaktaydı. Bu durum Anadolu içerisinde yerleşecek ve ticaret yapacak olan tüccar için avantajlı bir durumdu. Tüccarlar burada evlendikleri kadınların gündelik ihtiyaçlarını karşılamaya mecburdular. Kadınlardan ise Asurlu tüccarların Anadolu'daki evlerine, işlerine ve tarlaları varsa onlarla ilgilenmeleri beklenmekteydi. Burada bu konularla ilgili birkaç metin örneği vermek istiyoruz. Kt. 88/k 269⁷⁸ numaralı belge, Kārum Wahşuşana meclisinin, evli bir çift ile ilgili aldığı bir karar hakkında bilgi içermektedir; bu karara göre tüccar Pilah-İştar'ın evli olduğu Agıya'nın kızı Tatana ülke dışına çıkmayacaktır ayrıca Pilah-İştar Tatana'ya her ay sekiz mina parçalanmış bakır, temel ihtiyaçları için yağ ve yakacağın yanı sıra her sene ona, giysi temin edecektir. Burada dikkat geçen husus, yerli bir kadının hakkınının kārum meclisi tarafından korunmasıdır.

Anadolu'da yapılan evlilikler şahitlerin önünde gerçekleşmekteydi. Her iki tarafta evlilik öncesinde kararlaştırılan maddelere uymak zorundaydılar ve farklı istekleri olabilmekteydi. AKT I, 76 nolu belge yerli bir kadın ile Asurlu bir erkeğin şahitlerin huzurunda yaptıkları bir evlilik antlaşmasıdır: “..İdi-Adad Anana ile

⁷⁶ Albayrak 2006, 90-92.

⁷⁷ Albayrak 2006, 92-94.

⁷⁸ Bayram-een 1995, (Metin no. 5), 11-12.

evlendi, Memlekette ikinci bir eş (ile) evlenmeyecek! Eğer evlenirse ve onu boşarsa 5 mina gümüş tartacak. Būr-Su'en'in huzurunda, Anah-ili'nin oğlu Tāb-šilla-Aššur'un huzurunda, Aššur-bel'i'nin huzurunda". Yine iki halk arasında yapılan bir evliliğin sözleşmesi olan Kt. 90/k 108⁷⁹ da ilginç bilgiler içermektedir. Yerli ve Asurlu şahısların şahit olduğu bir evlilik antlaşmasına göre damat adayı Aššur-malik gelin adayının annesi Šupilka'ya 15 šeşel gümüş ödemiştir. Sözleşmeye göre kızın annesi ve erkek kardeşi bu ödmeden sonra Aššur-malik'e herhangi bir itirazda bulunmayacaklardır. Diğer taraftan Aššur-malik'in de dikkat etmesi bir husus eklenmiştir. Aššur-malik ne Puruštatum'da, ne Wahšušana'da, ne Durhumit'te, ne de Kaneš'te başka bir kadın ile evlenecektir. Fakat karşılığında eşini istediği yere götürebilecektir.⁸⁰ Verilen bu belgelerden de anlaşıldığı gibi, yerli halk evlilik sözleşmesi kaydedilirken eklemek istedikleri en önemli nokta, karşı tarafın Anadolu'dan ikinci bir eş almayacağıydı. Anadolu kadınların yaşadıkları ülkede haklarını koruyan bu madde, onlar için çok önemli olmalıydı.⁸¹

Çoğu Asurlu tüccarın Anadolu'daki eşlerinden hariç Asur kent-devletinde resmi olarak evli oldukları bilinmektedir. Ancak İCK 1, 3⁸² de bu durumun yerine göre değişebileceği görülmektedir. ".Lāqipum, Enišru'nun kızı Hatalla ile evlendi. Memlekette ikinci bir zevce alamaz, şehirde (yani Asur'da) bir qadištum ile evlenebilir.". Bu satırlardan Asurlu kişinin Anadolu'da ikinci bir kadın alamayacağı gibi, Asur kent-devletinde ise sadece qadištum⁸³ ile evlenebileceği belirtilmiştir. Yine bu belgede "eğer iki yıl içerisinde karısı ona çocuklar elde etmezse o kadın (kocasını için) esire satın alacak, fakat bir erkek çocuk elde eder etmez bu esireyi istediği yere satacak" cümlesi, Anadolu kadının zorunlu durumlarda geçici bir kadın köle kabul edebileceğini göstermektedir.

Bu belgelerden yola çıkılacak olursa, Anadolu kadınının, Mezopotamyalı bir kadından daha fazla haklara sahip olduğu söylenebilir. Fakat yine de, sadece bu belgelere dayanarak, bütün Anadolu kadınların aynı imkanlara sahip olduğunu söylemek doğru olmaz.

Mezopotamya'da çocuğu olmayan bir kadın çeyizi ile birlikte baba evine dönme mecburiyetinde kalabilirdi. Anadolu'da ise çocuksuzluktan dolayı kolay kolay terk edilemiyordu. Ayrıca çocuk için alınan cariye/esirenin geleceği de evinin hanımının isteğine göre belirlenmekteydi.⁸⁴ Yine boşanma söz konusu olunca da Anadolu kurallarının ağır bastığını görmekteyiz.

⁷⁹ Bayram-Çeçen 1995, (Metin No. 1), 4-5.

⁸⁰ Bayram-Çeçen 1995, (Metin No. 5), 11-12.

⁸¹ AKT I, 77 a ve b metinlerinde ise iki Asurlu arasında yapılan antlaşmada, Anadolu evlenme usulüne uyulmuştur. Bilgiç 1990, 426'da gelinin annesinin Hurri kökenli olabileceğini ve bu durumdan dolayı yerli hukuka uyulduğunu düşünmektedir.

⁸² Bilgiç 1951, 230-232, bu metni Hr. 3 olarak isimlendirilmiştir.

⁸³ Bu unvan ile ilgili olarak bkz. Kılıç-Duymuş 2009, 171-173.

⁸⁴ Ayrıca bkz. Darga 1984, 14-15.

Kt 78/k 176⁸⁵ belgesinde şu cümleler geçmektedir: “Kaneš Kārumu’nun küçük ve büyükleri şu kararı vermişlerdir: bugünden itibaren Hunana Aşşurmalik’in eski karısı olan, kızı Alina’yu, seçtiği kişi ile evlendirebilecektir..”. Görüldüğü gibi burada yerli bir kadın olan Alina hakkında Kaneš’teki kārūm meclisi bir karar alabiliyordu.

Yerli ve Asurlu evliliklerden dünyaya gelen çocukların durumunun ise karışık olduğu düşünülmektedir. Bunların tıpkı günümüzde farklı kültürlerle ait olan insanların yaptığı evliliklerden doğan çocuklar gibi, iki kültür arasında kalmış ya da iki kültüre de ait özellikler taşıyan kişiler oldukları sanılmaktadır. Metinlerde babaları Asurlu olan bazı kişilerin yerli isimler taşıdığı görülmektedir.⁸⁶ Bu çocukların anneleri, anneanneleri ya da babaannelerinin Anadolu’lu olduğu düşünülmektedir.

SONUÇ

Orta Anadolu’ya ticaret yapmak için gelen Asurlu tüccarlar buradaki toplumun iki grubuyla karşılaşılıyorlardı. Bunlardan birincisi yöneticinin ve onun memurlarının içinde bulunduğu saray kurumuydu. Asurluların, kārūm elçileri olarak adlandırdığı bir heyet, Anadolu’nun farklı kent-beyliklerindeki yetkili/yetkililer ile buluşup, birlikte her iki tarafın çıkarlarının dikkate alan bir sözleşme yapıyorlardı. Bazen bir kenttin Anadolu ticaret ağındaki rolü, onun sözleşmede daha üstün olup olmayacağını belirleyebilirdi. Rotanın dışında yer alan kentler, Asurlulara yapılan antlaşmalarda daha az taleplerde bulunabilirken, ticaret ağı içinde önemli bir lokalizasyona sahip olan bir başka kent ise daha fazla talepte bulunabilirdi. Bu antlaşmalarda Asurluların talepleri genellikle, kendi hukuklarına göre yargılanmayı ve yerel bir beyliğin bölgesinde bulunurken onlar tarafından can ve mal güvenliklerinin sağlanması ile ilgili olurdu. Anadolu sarayların ekledikleri maddeler ise daha çok Asurluların, bölgelerinden geçirdikleri ve sattıkları mallardan alabilecekleri vergi oranları ile ilgiliydi.

Asurlular genellikle birlikte hareket eder ve kendi aralarındaki sorunları yine kendi kurumlarında çözmeye çalışıyorlardı. Fakat tüccarlar bazı olaylarda bağlı oldukları gruptan ayrı hareket edip, yerel Anadolu beyliğinden yardım istedikleri de oluyordu. Diğer taraftan Anadolu’daki Asurlu kurumlar da, yerli halkla irtibata geçebiliyorlardı.

Asurlu tüccarların, Anadolu’da karşılaştıkları bir başka grup ise halk tabakasıydı. Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nın başlarında bu iki halk arasında belli bir sınırın olduğu anlaşılmaktadır. Asurlu tüccar topluluğu, yerli halktan ayrı mahallelerde yaşamaktaydılar. Kültepe Kārūm II. katın sonlarına tarihlenen dönemde ise tüccarların, yerli kadınlar ile yaptıkları evlilikler artmıştı. Bazı tüccarların temelli olarak Anadolu’ya yerleştiklerini ve bazılarının ise burada

⁸⁵ Bayram-Çeçen 1995, (Metin no. 6), 17.

⁸⁶ Örneğin KKS 1: “Aşşur-rē’i’nin oğlu Zuppa...”.

doğup büyüdükleri anlaşılmaktadır. Zaman geçtikçe yine Asurlu tüccarların yerli halk ile olan bağlantısı, alışveriş, borç alma verme gibi alanlarda da artış göstermişti. Tüccarlar, Anadolulular ile yaptıkları evlilikleri, boşanmaları ya da borç alma vermeleri bazen belgelendirmekteydiler. Bu sözleşmelerde her iki tarafın hukuk ve inanç sistemine dikkat edilmeye çalışılırdı.

Anadolu'da bulunan Asurlu tüccar topluluğu, Koloni Çağı'nın başlarında kendi hukuk ve inanç sistemleriyle Anadolu toplumun dışında yer alırlar iken, zamanla yerli halkla daha fazla temas halinde bulunarak, Anadolu toplumuna entegre olmuşlardı.

KAYNAKÇA

- ALBAYRAK, İrfan, (1998), “Koloni Çağında Yerli Bir Bayan 'Madawada'” III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirisi, Eylül 1996 Çorum, 1-14.
- ALBAYRAK, İrfan, (2000), “Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Asurlu Tüccarlar ile Yerli Halk Arasındaki İlişkiler”, III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, Kayseri, 35-42.
- ALBAYRAK, İrfan, (2004), “ana kaspim annim Šamaš-abī qātātum Bu Gümüş İçin Šamaš-abī Kefildir” ArAn 7/ 2, Ankara, 1-12.
- ALBAYRAK, İrfan, (2006), Kültepe Tabletleri IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- ALBAYRAK, İrfan, (2008), “A Rubā'um Letter Sent to Kārum Kaneš”, (ed) C. Michel, Old Assyrian Studies in Memory of Paul Garelli (Old Assyrian Archives, Studies, Vol. 4), PIHANS 112, Leiden, 111-115.
- BALKAN, Kemal, (1955), Kaniš Kārum'unun Kronoloji Problemleri Hakkında Müşahedeler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- BALKAN, Kemal, (1974), „Cancellation of Debts in Cappadocian Tablets from Kültepe”, K. Bittel/Ph. H. J. Houwink ten Cate/E. Reiner (ed.), Anatolian Studies Presented to H. G. Güterbock on the Occasion of his 65th Birthday (= PIHANS) 35, 29-41.
- BARJAMOVIC, Gojko, (2005), A Historical Geography of Ancient Anatolia in the Assyrian Colony Period (basılmamış Doktora Tezi), Copenhagen.
- BAYRAM, Sabahattin, (1990), “Kültepe Tabletlerinde Geçen Yeni bir Vâde İfâdesi ve Çıkan Neticeler, X. Türk Tarih Kurumu Basımevi, II cilt, Ankara, 453-462.
- BAYRAM, Sabahattin-ÇEÇEN, Salih, (1995),” 6 Neue Urkunden Über Heirat und Scheidung aus Kaniš”, AnAr 1, Ankara, 1-12.
- BİLGİÇ, Emin, (1941), “Asurca Vesikalara Göre Etilerden Önce Anadolu'da Maden Ekonomisi”, Sümeroloji Araştırmaları, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, cilt VI, sayı 1-2, Ankara, 913-950.
- BİLGİÇ, Emin, (1951), “Hititlerden Önceki Anadolu Halkının Evlilik Hukukunun Orijinal Tarafları”, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi IX. Ankara, 227-238.
- BİLGİÇ, Emin-BAYRAM, Sabahattin, (1995), AKT II, Ankara.
- ÇEÇEN, Salih, (1990), “Yeni Asur Belgelerine Göre Yerli-Asurlu Münasebetleri”, Uluslar arası I. Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum, 140-151.

- ÇEÇEN, Salih-HECKER, Karl, (1995), “İna mātika eblum Zu einem neuen Text zum Wegerecht in der Kültepe-Zeit”, AOAT 240, Neukirchen-Vluyn, 31-41.
- DARGA, A. Muhibbe, (1984), Eski Anadolu’da Kadın, 2. Basım, İstanbul.
- DERCKSEN, Jan G., (1996), The Old Assyrian Copper Trade in Anatolia, PIHANS. Leiden, İstanbul.
- DERCKSEN, Jan G., (2004), “Some Elements of Old Anatolian Society in Kaneš”, (ed) J.G. Dercksen, Assyria and Beyond, Studies Presented to Mogens Trolle Larsen, PIHANS 100, Leiden, 137-177.
- DONBAZ, Veysel, (1989), “Some Remarkable Contracts of I-B Period Kültepe Tablets”, Anatolia and the Ancient Near East Studies in Honor of Tahsin Özgüç, ed. K. Emre, M. Mellink, B. Hrouda, N. Özgüç, Ankara, 75-98.
- EDZARD, D. O., (1989), “Altassyrisch Nuwa’um”, Anatolia and the Ancient Near East Studies in Honor of Tahsin Özgüç, eds. K. Emre, B. Hrouda, M. J. Mellink N. Özgüç, Ankara, 107-109.
- ERKUT, S., “Kültepe Metinlerinde Geçen amütu(m) Üzerine”, Belleten Cilt 71, sayı 260, Ankara, 1-4.
- FORLANINI, Massimo, (1995), “ The Kings of Kaniš”, Atti del II Congresso Internazionale di Hittitologia, ed. O. Carubba, M. Giorgieri, C. Mora, 123-132.
- GARELLI, Paul, (1963), Les Assyriens En Cappadoce, Paris.
- GÜNBATTI, Cahit, (1989), “Ev Satışı ile İlgili Beş Kültepe Tableti ve Bunlardan Çıkan Bazı Sonuçlar”, Belleten Cilt LIII, sayı 206, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 51-62.
- GÜNBATTI, Cahit, (1994), “Kültepe Tabletlerine Göre Kadınların Ticari Faaliyetleri Hakkında Bazı Gözlemler”, XI. Türk Tarih Kongresi I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 191-200.
- GÜNBATTI, Cahit, (1996), “Two New Tablets Throwing Light on the Relations Between Anatolian Kings and Assyrian Merchants in the Period of the Assyrian Colonies”, ArAn 2, Ankara, 25-37.
- GÜNBATTI, Cahit, (2004), “Two Treaty Texts Found at Kültepe”, ed. J.G. Dercksen Assyria and Beyond. Studies Presented to M. T. Larsen, Leiden, 249-268.
- HECKER, Karl, (1989), “Zur Rolle der Einheimischanatolischen Bevölkerung im Altassyrischen Fernhandel mit Kleinasien”, IX. Türk Tarih Kongresi, I. Cilt, Ankara, 145-152.

- HECKER, Karl, (1996), "Rechtlos in der Fremde?", 1995 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları, Ankara, 145-159.
- KIENAST, Burkhard., (1960), ATHE, Basel.
- KILIÇ, Yusuf-DURMUŞ, Hande, (2009), Y.-H., "Eski Mezopotamya'da Din Kadınları (Rahibleler)", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi (TSA), yıl 13 sayı 1, Ankara, 159-178.
- LARSEN, Mogens T., (1976), The Old Assyrian City-State and its Colonies, Mesopotamia Studies in Assyriology ,Vol. 4, Akademiske Forlag, Kopenhagen.
- LARSEN, Mogens T., (2002), The Aššur-nādā Archive, (OAA 1), PIHANS, Leiden.
- LEWY, Julius, (1930), "Old Assyrian Documents From Asia Minor", AHDO, 91-108.
- MICHEL, Cecile, (1991), "Guerre et commerce chez les Assyriens", La guerre au Proche-Orient dans l'antiquité, Les Dossiers de l'Archéologie 160, 64-69
- MICHEL, Cecile, (2001), Correspondance des Marchands de Kanish au début du IIe Millénaire avant J.-C., Paris.
- MICHEL, Cecile-GARELLI, Paul, (1996), Heurts avec une Principauté Anatolienne" WZKM, Viyena, 277-290.
- ORLIN, L. Lawrence, (1970), Assyrian Colonies in Cappadocia, Paris.
- ÖZ, Esmâ-ALBAYRAK, İrfan, (2005), "1963 Yılı Kültepe Kazısında Ele Geçen Altı Yeni Tablet", ArAn 8/2, Ankara, 21-45.
- SEVER, Hüseyin, (1996), "Die Urformen der Börse und Inflation in Anatolien und ein Gestein, Dessen Ausfuhr in der Zeit der Kolonie aus Anatolien Verboten ist (1970-1750 v.Chr.)", Belleten, cilt LX, sayı 228, Ankara, 237-246.
- STEPHENS, F.J., (1927), KTP, JSOR 11.
- VEENHOF, Klaas R., (1972), Aspects of Old Assyrian Trade and its Terminology, Leiden.
- VEENHOF, Klaas R., (1977), "Some Social Effects of Old Assyrian Trade", IRAQ 39, Londra, 109-118.
- VEENHOF, Klaas R.-EIDEM, Jesper (2008), Mesopotamia, The Old Assyrian Period, Academic Press Fribourg Vandenhoeck & Ruprecht Göttingen.

KISALTMALAR

AHDO: Archives d'histoire du droit oriental (Brüssel/Wetteren 1937–1951). Fortsetzung: Archive d'histoire du droit oriental, Revue internationale des droits de l'antiquité, vereinigt mit Revue internationale des droits de l'antiquité (1952ff.).

AKT: Ankara Kültepe Tabletleri

AOAT: Altes Orient zum Altes Testament, Neukirchen-Vluyn

ArAn: Anadolu Arşivleri (Archivum Anatolicum, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri, Ankara.

ATHE: Die Altassyrischen Texte des Orientalischen Seminars in Heidelberg und der Sammlung Erlenmeyer, Basel.

BIN: Babylonian Inscriptions in the Collection of J. B. Nies, New Haven.

CCT 1-4: Civilizations of the Ancient Near East, vol. III., ed. J. M. Sasson, New York 1995. Paris.

CCT 5: S. Smith-D.J. Wiseman, Cuneiform Texts from Cappadocian Tablets in the British Museum, (London 1956).

CMK: Correspondance des Marchands de Kaniš au Début du IIe Millénaire avant J.-C., 2001 Paris.

EL 1: G.Eisser-J.Lewy, Die altassyrischen Rechtsurkunden vom Kültepe. 1. und 2. Teil, Urkunden 1-239, (Leipzig 1930).

ICK 1: Inscriptions cunéiformes du Kultépe. 1: (= Monografie Archívu Orientálního 14), Prag 1952.

KKS: Kappadokische Keilschrifttafeln mit Siegeln aus den Sammlungen der Karlsuniversität in Prag, Prag 1984.

KTH: Die Kültepe Texte aus der Sammlung Frieda Hahn Berlin, (Leipzig 1930)

KTP: The Cappadocian Tablets in the University Museum of Pennsylvania Museum. JSOR 11, 1927.

JSOR: Journal of the Society of Oriental Research.

OAA1: Old Assyrian Archives, volume 1, Publications de l'Institut Historique et Archéologique Néerlandais de Stamboul, 2002 Leiden.

OIP 27: Oriental Institute Publications vol. XXVII, Chicago 1935.

Or.: Orientalia

PIHANS: Publications de l'Institut Historique et Archéologique Néerlandais de Stamboul. Leiden.

PRAGUE I: Kappadokische Keilschrifttafeln aus den Sammlungen der Karlsuniversität Prag, Prag 1998.

TC: Tablettes Cappadociennes

TTC 27: Trente Tablettes Cappadociennes, (Paris 1919).

WZKM: Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Viyena

X: bilinmeyen

[...]: kırk okunamıyor.

...: metnin devamı